

ШОВК

1

Другу А. Портенкові

Весняними свіжими берегами
У травні вилискує порт Йокагама.
У травні синіє схвильована даль,
У травні гіркий розквітає мигдаль.
Врізаються в небо розгайдану синь —
У гавані тихій — міцні корпуси.

... І з моря широкого дикі низовки
Обвітрюють фабрику штучного шовку.

І в морі великому дужі низовки
Здіймають прибою травневого дзвін.
... А поряд з виробленням штучного шовку
Тут роблять справжнісінький піроксилін.
А трюмів безодня поклажі бере
І плавно ідуть кораблі в порт - о - Прено.
Вітри налітають раптово і різко.
Мовчазно ідуть пароплави у Фріско.
... Шле фабрика шовк в Нагасакі, в Гонконг.
На фабриці змалку працює Ма - Джонг.
Працює в фабричному гамузі, реві —
І дівчина схожа на ранок травневий.
Всміхається весело, збуджує, кличе
Її молодече дівоче обличчя.
А голос у неї дзвінкий, наче гонг.
І дівчину ніжно кохає Ма - Джонг.
І мрія у нього далеко встає —
Закинути зовсім лахміття своє.
Він хоче, закинувши сірий мішок,
Прийти до коханої вдягненим у шовк.
В косі зав'язати їй шовковий бантик
І ніжно їй дати червону троянду,
Поїхати жити в далекому краю...
... І любить Ма - Джонга маленька Аю.

2

Вирує життя на Приморським бульварі.
І з башти скотилось дванадцять ударів.
Тримаючи кипу військових газет,

Військовий міністр іде в кабінет.
Приходять тоді пани офіцери,
Приносять до нього на підпис папери!
... І ось у повітрі шуршать асигновки.
— Підписує норми вироблення шовку.
Небачені цифри очима окинув.
— Підписує норми піроксиліну.
Міністр виконує плана свого, —
— Над світом широким поставимо Го!

Міністр підвівсь,
до вікна підійшов.

Сіріє невиразно він.

... Десь в одному місці — рветься шовк,
А в другому рветься піроксилін...

... Уже підкрадається морок недобрий
І стомлене сонце сховалось за обрій.
Замерзлі дрижать ліхтарі понад містом.
Сидить в кабінеті військовий міністр.
І він споглядає сузір'я у небі.
І поруч сидить нафарбована Бебі,
І він виявляє заховану ласку —
І дарує їй шовкові сині підв'язки.
І очі у неї задумано ясні —

— О, пане міністре, ви дуже люб'язні,

... Він гладить її золотаву головку
І рве нетерпляче одержу із шовку.
Її він цілує, до неї він лине.

— Яка ідилічність!

Чудова картина!

3

... Шле фабрика шовк в Нагасакі, в Гонконг.
Працює Ма - Джонг

і сміється Ма - Джонг.

І часто, схилившись біля машини,
Він мріє змінити лахміття на шовк.

... Та раптом —

покликала „батьківщина“.

На заклик її він слухняно прийшов.

... В маленькій кімнаті —

димлять папіроси.

У димі густім кабінет потонує.

Сказали:

— Ма - Джонг, ти будеш матросом.

Сказали:

— Ма - Джонг, ти підеш на війну...

Блакитна ескадра стоїть під парами
 Готова залишити порт Йокагаму.
 І ловить фотограф у свій апарат
 Японських матросів прощальний парад.
 Завмерло в чеканні схвильоване місто —
 Приймає парад сам військовий міністр.
 І серце дзвенить, як розбите банджо.
 У лавах матросів проходить Ма - Джонг.
 Очима з'їдають шереги матроські —
 Обгорнуті шовком зогнили підмостки,
 Де тишу на клаптики розріза
 У шовковій рясі маленький бонза.
 Щоб флот непохитний дістав перемогу,
 Він молиться Будді — японському богу.
 Матроси співають священний хорал
 І честь віддає дідуган — адмірал.
 ... А вітер улесливо вимпелом грає...
 І честь віддають двадцять два самураї.
 — Хай слава Японії вічно гремить!
 І дзвінко притоптують чобітьми.
 ... І ось уже прапор підносять лінкори.
 — Блакитна ескадра виходить у море.
 Луна покотила розсипчатий гуд —
 — Останній, останній, останній салют.

5

... Уже за наказом скасовано тишу.
 І робиться пульс кулеметів частішим.
 І марять матроси немов у тифу:
 — О, чортова ніч!

О, безумний тайфун!

Тайфун божевільного руху небоїв,
 Диявольська дійсність японського бою.
 — Яку несподіванку викине ніч нам?
 Хвилюється, блідне заляканий мічман.
 Вибухують бомби

і шовковий дим

Легає на море спрутом голубим.
 Встають у тумані огидні химери.
 Сховались вкінці пани офіцери.
 Біліють кокарди, погони, вбрання.
 — О, чота солдат — непогана броня!
 ... У вухах тривожно кров дзвонить у гонг
 — І кулю грудьми зупиняє Ма - Джонг.
 І серце лякливе збентежено — тьох!
 Солдат невідомий — один з багатьох!

Ти більше уже не повернешся звідси.
Упала гвинтівка з твоєї руки.
... А смерть за прийомом джиу - джитсу
Наносить удари важкі.
Твій змучений погляд безсило заляк
І горло затуляє мертва петля.
Встаєш ти яскравим документом бою,
Одержав на вічність сьогодні мандат.
— Сині ночі кричать над тобою,
— Чорні птиці кричать над тобою,
— Білі хуги кричать над тобою,
Молодий невідомий солдат!

Над твоєю труною схилилася „Слава“
І тебе одягає в шовковий саван.
Ти вже можеш, закинувши сірий мішок,
Прийти до коханої вдягнений в шовк
В косі зав'язати їй шовковий бантик
І ніжно їй дати червону троянду.
— Скоріш, наречений!

В далеких краях
На тебе чекає маленька Аю.
Тобі патріоти кричать гаряче:
— Солдат невідомий!

Пошана і честь!
... А пісні слова переливно летять:
— Дешевий тут шовк
І деще життя!

6

Замерзлі дрижать ліхтарі понад містом.
Сидить в кабінеті військовий міністр.
І він споглядає туз місяця в небі
І знов біля нього яканебудь Бебі.
Її він цілує, до неї він лине
Тремтять у вояки старечі коліна.
У роті беззубому — гинуть сардинки,
Карафка від віскі — порожня стоїть.
О, віскі англійське — приємне, як жінка,
А жінка ще більше як віскі п'янить!
У неї в очах — переливні вогні:
— Що чути нового? Ну, як на війні?

Вривається згадка...

— Ескадра, гармати
І посвист гранати і піроксилін.
... І входить в кімнату привид солдата
У шовковим савані він.
— Сьогодні поповнення дали до флоту.
Загинуло вчора трагічно три роти.

Та, душенько, нащо про це?
Навіщо ти хмуриш лице?
В приємнім сигаревім димі
Ми краще станцюємо шімі!
... І він їй дарує і шовк і намисто.
Ви дуже люб'язні, пане міністре.
... Замерзлі дрижать понад містом вогні
І ось вже до стінки приставлено ніч.
На вулиці гуркіт проносить луна
І камінь летить в амбразуру вікна.
З гірського, важкого, полинного світу
Уже без докладу вривається вітер,
Приносячи з вулиць громовий привіт—
Це рвуться склади порохів.
... І кидає вітер в затишний куток
Червоного шовку маленький шматок,
Червоного шовку маленький шматок,
Що збуджує в крові зненависті ток.
Зненависть пробігла обличчям дебелим,
Чомусь у руках заблищав паребелум.
Здригнувся, хитнувся бажаючи сісти
І блідне від жаху військовий міністр.
І чує залякане серце сатрапа:
— Шматочок цей—частка великого прапору.
Руйнуються зовсім міністрові плани.
Він чує—
Японські ідуть партизани,
Він чує їх кроки...
Він чує їх пісню,
Суворий, безжальний і грізний мотив.
... Він чує—
До нього вривається дійсність,
Від якої не можна втекти.
... І кидає вітер в затишний куток
Червоної пісні маленький шматок.
Червоної пісні маленький шматок,
Що збуджує жаху предсмертного ток.
— Схилились печально померлі риштовання,
Вмирає від кулі—настояна ніч.
... І радість в Японії заарештовано
В підозрі за участь у повстанні.
Тремти, Йокагамо!
Тремти, Йокагамо!
Прицілюйтесь друзі точно і прямо.
Тримаючи гвинт не здригнеться рука
Ніколи в японського більшовика.
Японіє!
В завтра відчинено двері.

Ти бачиш — яснiе незнана мета —
В широкi щелепи твоєї iмперiї
Вдаряє без промаху пролетар.
Японiє, чуєш?

Ламає затори.

І рветься шовковий піроксилін.
На адській машині твоєї історії
Лишилось якихнебудь кілька хвилин.
... І ніч помирає повільно, похмуро
І місяць у небі зійшов нанівець.
... І мчитьсЯ

Бікфордовим шовковим шнуром
Зненависть густа до робочих сердець.
Тремти, Йокагамо!

Тремти, Йокагамо!

Прицілюйтесь, друзі, точно і прямо
Тримаючи гвинт, не здрігнеться рука
Ніколи в японського більшовика!

1934

ВИХІДНИЙ ДЕНЬ

Проїшли перші тяжкі місяці для Василя. Тепер він по новому сприймав оточення. Здавалося, гальма, що заважало йому стати подібним до решти товаришів, вже не почувалося, його скинуто раз і на завжди. Дивно було, інколи соромно за себе, за свою нестійкість, невірноваженість. Після багатьох сутичок, що закінчилися поразкою Василевого гонору — світ виглядав зовсім іншим, а те, що раніш здавалось немов нарочито підпорядкованою проти нього системою — світлою необхідною дійсністю.

Також тільки тепер він збагнув глибину розуму Коваля — того самого Коваля, що раніше виглядав надтоїдливим, самовпевненим і сухим промовцем, автоматом. Що сталося?

Чи хіба змінився Коваль, став гарним товаришем, чутливим, уважним до дрібниць? Ні, тут щось інше. Коваль так само говорить, так само робить наголоси, такий як і був непримиренний до розхлябаності своєї, як і товаришів.

Тай те не основне. Основне те, що уявлена система сама по собі рухнула. Рештків навіть її Василь не міг знайти ні в відносинах з товаришами-червоноармійцями, ні в наказах товаришів-командирів. Чи не слід тут завдячувати стовідсотковій перебудові самого Василя, його бездаганній вправності та акуратності? Ні, адже зовсім ні! Він не міг і ніяк не був ще бездоганим зразком червоноармійської вправності та уважності, щоб ними змагатися хоча б з Костею, а тим більше з Ковалем. Що добре так це те, що Василь поставив собі завданням й досягти рівної їхній довершеності, позмагатися на першість.

Коли траплялося, що вказували йому на дбалішу чистку рушниць чи заправку шинелі, Василь червонів, соромився і поспішав виправити зауваження стократ дбаліш, ніж до цього. Соромився товаришів командирів, а особливо Коваля. Костя боявся, бо Костя жива газета, Костя военкор і гострий на слово. Та хіба один Василь, — багато було, що почували себе не досить приємно, як тільки помічали Костю біля пірамід з рушницями. Той — говорили знайде! Так пройдесться, навіть без рук, тільки подивиться, а вже помітить найменшу цяточку,

порошинку, і тоді вже жди. Всі добре пам'ятають, як одного дня, в перерву після сніданку раптом десь аж з лівого флангу роти голосно впало:

— Товариші. Ми багато говорили, багато нагадували. Досить вже нам. Слово має рушниця номер 148631.

Казарма насторожилась, стихла. Червоноармійці лишили свої справи, хто газету читати, хто пришивати гапличка до шинелі, прислухались.

— Я, рушниця номер 148631, — гучно виголошував Костя, — кривно незадоволена з мого хазяїна. Погано доглядає він мене. Боюсь дуже, що після такого догляду стріляти нездатна буду. Ганьба такому хазяїнові. Товариші рушниці, скажіть одверто, чи й вас так доглядають?

— Мене так самісінько! — інший голос з другого кінця казарми, — мій хазяїн замість прочистити, як слід, тільки масло на мені псує. Напуває до нудоти, зза гвінтів не вичищає ось уже третій день. І це правда — це говорю я, рушниця номер...

Тривожна пауза. В головах всіх промайнули і застигли на мить номери своїх рушниць. Кожен думав, — а гляди моя?

... — номер 19234!

— Які ж з цього висновки, товариші рушниці? Висновки... продовжував Костя.

— Прощу слова! — шубовстнуло десь аж зза дверей.

— Кому там ще? Почекайте! — незадоволено кричить Костя.

— Прощу слова! Я кулемет системи Дегтярьова номер 2659, прикріплений до 3-го роя 2-го взводу. Хочу змінити хазяїв на кращих, бо за цими пропадаю, як та собака прибудна. Кулемет я новий, з гарними рекомендаціями Реввійськради. Буду дебре стріляти тільки в добрих червоноармійських руках.

— Гаразд! Допоможемо вашому гореві. В полкову газету вас з хазяями нарисуюмо. Хто ще?

З другого кінця — тонким, майже жіночим голосом:

— Я, учебна граната, наступового взірця 1914 року, теж з непоганими рекомендаціями, але зовсім заржавіла під доглядом червоноармійців 4-го взводу, товаришів Кравцова та Мільченка. Прощу мене не плутати з бойовою, а тим більше з гранатою англійського взірця системи „Мільса“. Від тертя промасленою ганчіркою не вибухаю. Прощу натерти голову моїм доглядачам...

І так далі — в залежності від того, скільки є конкретних випадків недбалого відношення до схорони зброї. Так „мітинги“ рушниць Костя влаштовував майже кожних три дні. Результати вони давали досить показові. За рушницями розпочався досить пильний догляд. За кулеметами, гранатами теж. З рештою не було навіть чого рушницям „мітингувати“. Тоді Костя переключився на інші об'єкти своїм воєнкорівським обстрілом.

Звичайно, що Костя діяв в повнім погодженні з Ковалем. Той давав йому вказівки, як секретар партосередку роти.

Були й такі червоноармійці, що приходили до Коваля з усними скаргами на Костю. Коваль вислухував їх уважно.

— Ну, розумієш, цяточка, маленька цяточка! Брудним пальцем доторкнувся, а він уже й намітив. Даремно це...

— Але ж цяточка була? — співчутливо запитував Коваль.

— Була, була! Рукою брудною — от і цяточка.

Треба руки мити! Нічого не допоможе вам. Ви ж не можете довести, що це наклеп. Самі навіть погоджуєтесь. Пильнуйте іншим разом!

Все ж до Коваля Василеві далеко. Це він усвідомив, усвідомив якнайкраще. Цю повагу породила та недосаженість Ковалева в учобі, у вправності, в спокоеві, в усьому тому, що робить бійця стійким, спритним у мінливій обстанові.

Командир роя Рівний теж повставав у іншому світі. Колишній ледве не ворог, на думку Василя, придира і егоїст став тепер чутливим, старшим товаришем, своїм хлопцем при ближчій знайомстві. І що головне, зовсім не сухим, не механічним виконавцем чиеїсь волі і саме чиеїсь, бо в тому й усе лихо Василеве, що він не міг як слід зрозуміти, проїнятися ідеями будови та значіння Червоної армії.

Одного вечора, після вечірньої перевірки і опісля навіть тих п'ятьох хвилин, що їх визначено на вкладання до сну, казармою, як і завжди, линув не говор, а шум. В цей час літають голосні накази днювального та командирів „не шуміть“. І саме тепер судилося статися тому, що назавжди причарувало Василеве серце до Рівного. Їх ліжка стояли поруч, аж біля самісінького вікна. Першим — ліжко Рівного, за ним Василеве і так аж до лівого флангу.

До вечірньої перевірки, в години масової роботи Василь, Рівний і Костя були в клубі на підготовці до вечора ротної самодіяльності. На сьогоднішній співці якось особливо щастило Василеві витягувати найвищі ноти. Це без сумнівно вплинуло на настрої з гарного боку, родило рожеві мрії, а з ними й спогади про колгосп, дівчат, про веселі зальотницькі вечори.

Перед вкладанням до сну Костя — як природний талановитий організатор — і тут спричинився до виникнення інциденту. Ледве встигла запанувати навколо тиша Кості неодмінно треба було сказати сусідові свою думку з приводу якоїсь важливої для нього справи. Він висунув голову зпід ковдри і розпочав спочатку шепотіти, а потім, звичайно захопившись, говорити півголосом. Рівний помітив розмову:

— Товаришу Молокін! Лишіть розмову!

Раптово спійманий, Костя спритно шурхнув під ковдру так, немов би звідтіл і не вилазив.

Наказ Рівного вернув на хвилину Василя від мрій. Він солодко потягнувся в ліжку, розправив в останнє перед сном м'язи і до самого себе, відхнувши, промовив:

— Ех, хоч би покохати кого!

Це не було тяжке зідхання жалю, чи нездійсненого бажання, бо очі Василеві жевріли теплими вогниками радісного щастя. Рівний не зміг поставити йому докору, а так само потягнувся, зворушив м'язами і негадано для Василя відповів:

— Почекай вихідного. О, дівчат знайдемо! Не дівчата, диваміт... Підходити страшно, хоч від доторку й температури не вибухають... Не довелося кінчити Рівному своєї ліричної тиради. Десь із середини казарми чиесь напівсонне, невдоволене злетіло:

— І хто там шепотить. Спати заважають!

Тепер ненароком спійманий командир роя Рівний так само, як раніше Костя, спритно шурхнув під ковдру. Костя ще раз повернувся в ліжку, задоволений, що купив командира, з легкою посмішкою на устах міцно заснув.

Василь ще думав. Плелися мрії, силіталися з сном, мрії не далекі, близькі, свої.

„Такого командира. Ні не можна не поважати, не слухати такого командира... Не любити такого командира...“

Північна весна затяжна й багата дощами та грязюкою. Але все ж вона лишається весною, радісною, оспіваною в піснях. Вона збуджує радість і творить підвищений, теплий настрій. Вона дає нових сил, пришвидчено гонить кров жилами, примушує любити квіти і довгі вечори з музикою та співами. Північна весна, ворог ночі, день за днем стискує її права, прагне злити вечір з ранком, полонити ніч, відібрати сон, а з сном відпочинок. Інколи вона дихає теплими південними вітрами і разом з сонцем розгорнутим фронтом веде свій наступ на дощі, на баюри, на струмки чистої кришталевої води. Тоді вона віддає накази по полку перейти на літню форму, одягати шинелю не в рукави, а накидати на плечі, одстібувати хлястик з правого гудзика, ходити в сорочці, в трусах.

Єдине, про що весна забула, це зробити більше вихідних днів, які так їй личать. Адже вона розпустила свої сади, сповнила арами квітів луки та ліси, де кожна стеблина бує зростом, пахне життям, клекотить любов'ю. Прекрасна природа, радісна! Тепле життя, соковите! Широка дійсність, кольорова!

Нарешті він прийшов. Прийшов негадано, неждано. В упертій учобі дні летять швидко, непомітно. Весна не ворог учобі. Вона лише доповнює її, бо винесла класи з тісних кімнат на широчінь природи, в зелень, на чисте повітря, де заспокоюється дихання, рівномірно б'ється серце і швидше сприймає мозок.

Все ж таки він прийшов довгожданий, довгогаданий. Після п'ятох днів стрілкових вправ, завдань з техніки та караульної служби — прийшов вихідний день. Василь згадав про нього лише вечером напередодні. Після години загального відпочинку він підійшов до розкладу завдань, щоб подивитись, що передбачається вивчати наступного дня. Вияви-

лось — наступний день вихідний. Відразу згадав про обіцянку Рівного. Нагадувати незручно, а гляди він забув, що тоді? Тоді нічого взагалі не буде. Ні, таки насправді нагадувати незручно. Він можливо й не забув, але може роздумав. Тай чого це він, командир, буде ходити з ним. Що в нього товаришів командирів нема, чи що?

Надії розтанули.

Остаточо переконався на вечірній перевірці. Між прізвиськ товаришів червоноармійців, що одержували відпустки його прізвиська не значилось. Сумно стало і сердито. Спати вкладались також мовчки. Василь не хотів робити жодного натяку, а Рівний, як на диво, тримався командирського тону в наказах, ділового відтінку в рухах, в поводженні.

Ясно, що надія кінць.

Ранок не приніс жодних змін, був звичайний, як і завжди. Тільки аж після сніданку, коли більшість червоноармійців розійшлась відпочивати, а решта проводила час за читанням книг, Рівний розпочав і собі готуватися піти гуляти. Одягав новий вихідний одяг, хромові чоботи, причісувався перед дзеркалом. Василь все це бачив і нарочито ще глибше з головою поринав в шпальти першої-ліпшої газети. Нарешті Рівний закінчив збиратись і ось, на диво Василю, спрямував свій крок просто на нього.

— Ну, збирайся. Підемо! — промовив. Чи треба говорити, яке вражіння справило це на Василя. Він довго не примусив на себе очікувати. Протягом одної хвилини встиг обміняти свою сорочку на найкращу в роті, прості чоботи на хромові, виваксити їх і навіть надушитись одеколоном.

Його полонила всемогутня радість, та радість, від якої тремтять у колінах, робиться тривожно на серці, не стає сил говорити. Тільки в дворі згадав:

— Відпустки ж нема, товаришу командире!

— А її й не треба, це тут близько, Василю. Ми йдемо гуляти, можеш не називати мене командиром. Степаном зви, так коротше і краще. Тай навряд чи доведеться наказувати що небудь.

— Гаразд. Та й хороший ти хлопець товаришу... Степане. Не підвів, — тепло так по дружньому заговорив Василь.

— Слово командира Василю дорожче всього, навіть в... — спіткнувся Рівний, але незабаром випалив — ... навіть в коханні, в дружніх, чисто товариських, відносинах лишається міцним і командирським. Щождо любові, вона любить щирість, одвертість і простоту. Лише тоді в ній ми находимо радість і силу боротись, жити ще повноцінніше, як раніше. Але вона не легка; не іграшки і не розвага, бо вона — любов...

Говорив далі, йдучи рука об руку з Василем, Рівний. А той слухав і нічого не розумів, бо мріями літав десь далеко від теми розмови. Все ество Василя було пройнято надією в щось

надзвичайне, що має статися, в щось велике, нечуване. Лише для ввічливості, механічно, забувши про раніш домовлене, відповів

— Так, товаришу командире!

У Фані сьогодні теж вихідний день. Та ще крім того сумний і самотний. Жовтогаряче проміння сонця напористо билось в вікно, важкими жмутками падало край столу, а звідтіл навскоси до ліжка. Воно злило Фаню і ніяк не радувало, бо нічим не порушувало самотності чепурної невеликої кімнати. Частиною світла відбивалась від дзеркала на столі і відпромінювало вбік на стіну кімнати, спрямувавшись немов нарочито просто в обличчя портретові якогось далекого Фаніного родича. Портрет красив собою чисту білу стіну. Соняшне проміння дратувало йому очі, ятрило до сліз, які немов дрібнєсенькі самоцвіти сяяли з шок від шерохуватої емалі.

Воно дратувало і Фаню, вона ховалась від світла, шукала спокою за чіткою грубої розміром книги, дочитаної майже до половини. Вона вже втретє змінювала місце, аж поки нарешті не влаштувалась біля самісеньких дверей. Та читати не читалося. Час від часу стуляла книгу, робила вкладку, щоб не загубити сторінки, підходила до відчиненого вікна і хвилинами спостерігала розкішний весняний сад, його зелене буяння, нестримну жадобу рости, жити. Зза саду від спортмістечка линув веселий шум, голосні вигуки червоноармійців. Тягнуло піти туди до них, взяти і собі участь в грі чи просто постояти, подивитись. Друге вередливіше, упертіше бажання змагалось з першим.

Нічого їй там робити. Хіба лише давати підстави декому даремно розраховувати. Далеко краще, корисніше буде почитати. Вона знову бралась за книжку і знову через якусь хвилину відкладала її на бік. Краще було б поїхати з товаришками до міста, далеко веселіше пройшов би час. Можна було б відвідати кіно чи денний спектакль. Але тепер уже пізно. Лишалось хіба, що винити себе за свої вранішні лінощі. А обвинувачувати себе Фаня уміла.

Раптовий вибух голосного сміху на спортмайдані знову притягнув її увагу до вікна. Вибух сміху, як виник так раптово і стих. Лунали, як і раніше, окремі вигуки, слова, відповіді на них. Хвилина і Фаніна увага сама по собі переключилась в сад, затрималась на розложистих рядах рябіни, на кущах розквітлої білим квітом, немов піняви молоко черемухи, що спокійно гріла пелюстки на життєбдайному соняшному світлі.

Та хтось порушив цю казкову тишу. Десь далеко ворухнулись віти, тріснула під чиєюсь ногою суха гілка, влетіла стурбована зграя горобців, залинув шум чиєїсь ходи. Садом хтось ішов у напрямкові до будинку. Фаня ще пильніш продовжувала з наростаючим зацікавленням спостерігати, для

цього висунула майже половину свого молодого тіла з вікна. Довго чекати не довелося. Ще мить, друга—і за кушів майже проти самісенького вікна з'явилися наші знайомі—Рівний і Василь. Рівний привітався:

— Здрастуй Фаню! Маруся вдома?

— Здрастуй! Нема—до міста поїхала. Всі поїхали, сама лишилась.

— А ти ж що думаєш робити?

— Не знаю! Подумаю.

— То ж скоріше думай! — наштовхував на рішення Рівний.

Василь розгублено мовчав. Нічого подібного він не міг передбачати, хоч ще в путі надіявся на щось надзвичайне. Така була глибока віра в надзвичайність нового товариша, давнього свого командира. І ось тепер у вікні хвилину тому він бачив найпрекрасніше дівоче обличчя, найприємніший тендитний голосок. У голові ходором ходили думки, але одна ритмічно маятником вистукувала,— „О, це справа стояща! Ні, ні, тут не так собі. Тут справа не пуста...“ Опам'ятався від розгубленості, коли Рівний вже закінчував домовлятися з Фанею.

— Тоді спускайся. З товаришем познайомлю.

— І сама познайомлюсь! — по дитячому відповіла Фаня і пулю зникла з вікна.

— Бачив? — промовив Рівний до Василя, — от і познайомлю.

Василь у передбаченні такого бажаного знайомства, здавалось, заздалегідь наготував свою руку, щоб якнайчемніш, з найбільшим чуттям стиснути нею наперед милу і дорогу руку Фані.

Фаня не примусила на себе довго очікувати. Не промайнуло й хвилини, як вона вже дзвінко випурхнула з дверей будинку до саду, миттю пхнула свою пухку руку в дебелу Рівного і познайомилась з Василем. Легке весняне вбрання щільно обгортало гнучкий молодий стан, її пругку повнокровну постать. Чорне стрижене волосся стріпувалось від рвучких рухів. Очі шалено бігали, крутились, всміхались, зосереджувались на мить і знову м'яко і тепло верещали сміхом. Василь, як тиснув руку при знайомстві, відчував не тіло руки, а розпечене залізо, взяте в людські форми, джерело динамічної енергії, руху крові, тремтіння м'язів, рівне землетрусові. Він навіть почервонів, почервонів від природної сором'язливості, ніяковості, непевності на щасливий хід подій. Хвилина мовчанки, така звична завжди при знайомствах, тепер була перервана Фанею. Її дитячий голос переливався, дзвенів, як здавалось Василеві, срібними дзвіночками.

— Добре, що ти не забув, Степане. Як добре, що ти прийшов відвідати. Ще година і я б померла від самотності, збожеволіла. Всі товаришки, як умовились, порозбігались хто

куди, а мене лишили саму. До речі, які новини? Розповідайте.

Це останнє торкалось і Василя. Він уже зібрався відповісти, але не встиг. Рівний попередив:

— До речі Фаню, нема новин. Тай чи не найцікавіша новина—це наш несподіваний прихід. Бачиш слова додержав. Довго збирався, але якось сам не насмілюся. От і вирішили прийти з ним у двох. Адже в вдвох краще, правда?

Василь негайно відгукнувся на запитання:

— Так, товаришу...

Та не скінчив, рвучким поглядом Рівний перервав його на півдорозі, не дав скінчити, проказати „командире“.

— Тай чого ми стоїмо? Ходімо ж гуляти в сад! Ви мені допоможете назбирати квітів, їх туди до берега сила силенна.— Промовила Фаня і стрілою рушила вперед. Слідом за нею поспішив Рівний. Василь запізнився. Під вражінням вроди, молодості він роздумував, а за цей час Рівний встиг поговорити з Фанею.

— Тож як?

— Ніяк... відповідає та.

— Я, розумієш, не можу... це, розумієш, не вкладається в мені. Місця йому мало. Ти повинна розв'язати...

— Розв'язати?! Ха-ха-ха!—розляглася сміхом.— Ей, ви там скоріше дибайте, а то ще заблудите в саду!—гукнула на Василя.

Як підійшов той, Рівному довелося замовчати.

Збирали квіти. Весною багато квітів, зелені. Там, де сад переходив у широкий, розкішний луг, безліч пишних квітів. Фаня любить їх, душі не чує. Тепер збирала в пучок, добирала різнокольорових, по одній найкращій квітці. Василь з Рівним гаряче допомагали. Справа пішла на змагання. Як приємно добути найкрасивішу квітку і подарувати від найщирішого серця. Для Рівного це було мірою поваги і шани, мірою кохання, що вже вистигло і буяло, мірою кохання, що народжувалось і вистигало в глибині дужих і нестримних почуттів для Василя. Пучок ріс, розбухав шохвилини, вже не вмщався в Фаніну ручку. Але квітів ще багато, не початий край білих, синіх, рожевих, випиралось з мочарі, зеленої трави і жадібно ловили своїми розчиненими пелюстками тепле соняшне світло.

Фані багато потрібно квітів. Чи треба було більшої подяки за кожную знайдену хлопцями квітку, як її мила посмішка. За неї варто було б віддати життя. Тому шохвилини ентузіазм зростає, хлопці не зупинялись перед труднощами, наввипередки бігли добувати кожний забачений новий екземпляр. Вони лізли по коліна в воду, пролазили найгустіші зарослі лише для того, щоб потім переможно вручити добутий трофей. Більші труднощі, величніша винагорода. Зрештою Фаня за-

протестувала, адже квітів досить. Час повертати назад.

Дорога вела на гору і це вже одне давало надію на потребу в допозі, давало надію мати її руку в своїй. Знову змагання, підсвідоме, найболючіше змагання за міліметр віддалі, за мить уваги. Фаня заздалегідь зрозуміла це і свідомо пішла на компроміс. Легко і розв'язно вручила пучок квітів Рівному, а потім поділила себе нарівню по одній руці на кожного. Вони жадібно вловили їх і легко, мов пір'їнку, бігом по дитячому винесли Фаню на гору. Серця бились пришвидчено, дихання напружилось, але чи варто говорити про втому! Їм здавалось, що навіть кілометри такого бігу ні на мить не потребували відпочинку. То був легкий і радісний біг, як взагалі радісна і легка хода закоханих.

Тепер вони йшли садом і не поспішали. Скоро кінець прогулянки. Тяжкі зідхання вже проривались у Василя та Рівного. Адже так приємно гуляти. Тоді Фаня запропонувала:

— Сядьмо, відпочиньмо! Я так стомилась, як бігли на гору.

— Звичайно, варто сісти, — погодився Рівний.

— Звичайно, варто відпочити, — погодився і Василь.

Як ішли, так і сіли на довгій лаві, Фаня в середині, хлопці обабіч. Ніякова мовчанка полонила всіх. Василь зрозумів рішучість моменту. Треба неодмінно зараз себе виявити чим небудь, показати, щоб залишити потім слід від цього знайомства, позначити це прекрасне, дороге серце. Рішив заспівати. Бо чи не за голос ліричний, чи не за співи мелодійні любили його дівчата в селі. Він мусить заспівати, але так, як ще ніколи не співав. Такої пісні, щоб достати нею глибин Фаніних пучуттів, збудити їх. І він заспівав. Голос його брєнів, переливався, мов найгострішим лезом прорізував чисте запашне повітря. Лунав мотив, наростав, спадав на мить застигав і знову наростав.

Ластівка моя прекрасна
Серцю радісно в цей час
Ти повік моя кохана —
Смерть одна розлучить нас.

Співав Василь і бачив, що співом досягав мети. Фаня насторожилась, заслухалась — пісня полонила її. Її погляди, рухи линули разом з піснею, разом з нею переливались, разом з піснею хвилювалось безмежне море глибоких очей, в такт пісні билось молоде гаряче серце.

Тільки Рівного не хвилювала пісня. Навпаки, вона скребла його, боляче дошкуляла. З кожним новим наростанням мотивів — все болючіш і болючіш почувався кінець усім надіям, все далі й далі відходила немов кудись туди, далеко за сад, за горизонт від нього Фаня. Наростали ревності. Вони боролися з піснею, з свідомістю, викликали нестерпний біль.

Тільки б перервати пісню — перервати той шлях, по якому відходить вона від нього.

Розвіяний погляд Рівного блукав садом, сягав за сад в чисте поле, аж туди, де сизим пасмом лежав далекий ліс. Ще й ще співав Василь, ще голосніше, ще ліричніше, ще з більшим захопленням Фаня ловила мелодійні, лірично піднесені звуки, ще далі й далі відходила Фаня від Рівного.

Але хтось повз сад іде. Ізза дерев не видно, але чути чийсь ходу. Ще хвилина і Рівний побачив комісара. Він ішов стріляти на стрельбище.

— Я, забув,— промайнуло в голові Рівного—сьогодні стрілковий тренаж. Треба ж було попередити Василя, його присутність там обов'язкова. Негайно виправити помилку.

І Рівний перервав Василеву пісню, рухом вказав на комісара. Василь зрозумів. Треба негайно йти. Але лишати Фаню з Рівним не хотілося. Взяв її за руку, впевнено наказав:

— Ходім!

Вона не сперечалася — пішла за ним. Ішли швидко, ледве не бігли, рука об руку — поруч. Рівний не відставав ні на крок, теж поспішав за ними. Коло дверей будинку Василь ще раз піймав погляд Фані і міцно потис руку.

— До побачення,— вимовив,—я ще прийду! Іди додому.

Вона стояла непорушно. Тоді Василь майже силоміць підштовхнув її до входу і зачинив двері. Повернувся йти та з Рівним зустрівся. Він стояв на два східці нижче, серйозний, і сумний. Розмову розпочав перший:

— Командир, Василю, я твій...

Що йому треба, думав Василь. Зпересердя запитав:

— Та й що з того?

Рівний так само спокійно продовжував:

— Командир я твій. Не можу з тобою змагатися, права не маю такого. Отже, Фаню тобі лишаю.

Від цих слів Василь остаточно розгубився. Обеззброєний тепер стояв і слухав.

— Скажеш—навіщо жертва? Яка це в біса жертва! Це значить не буду ніг даремно бити, страждати даремно не буду. Думаю, що ти мене зрозумів.

Так, Василь зрозумів. З кожним вимовленим словом Рівний зростав у Василевих очах до розмірів велетня, тоді як сам у порівнянні з ним все меншав і меншав. „Такого командира... Ні, не можна не любити такого командира. Такого чутилого, прямого і одвертого командира...“

Думав Василь, але командир чекав відповіді.

— Не треба, товаришу командире!— відповів Василь. — Хіба ми маємо право вирішувати такі справи? Доречі тут ви мені не командир і я не виконаю цього наказу. Хай наказує вона!

Повернувся до дверей, одним рухом відчинив їх. За дверима стояла Фаня і слухала їхню розмову. Це був не жарт, це

прояв дівочої цікавості. Тому вона не сміялась, а раптово спіймана сором'язливо опустила очі додолу.

Василь потис руку Рівному й поспішив відійти.

Через десять хвилин прибув уже на місце. На стрельбищі крім комісара нікого не було. Лише він один мав звичку приходити завжди на багато раніше встановленого часу, щоб мати змогу довго, наполегливо тренуватися. Отже й тепер Василь зостав його в бойовій готовості. Хотів доповісти, але комісар на півслові обірвав, попередив жартом:

— Можна пускати пару і відпочивати. Ви не запізнились рівно на 25 хвилин.

Василь негайно ж облюбував собі місце, поруч комісара, простелив шинелю, приладнав ремінь до стрільби і влігся. Висока, буйна трава заважала стежити за чорною плямою мішені. Довелось її столочити, позривати. Пах трави викликав спомини про село, колгоспний сінокіс. Немов сам до себе промовив:

— Яка розкішна трава. Сіна багато буде цього року.

Комісар перервав слідкувати за мішенню, відклав рушницю на бік і приєднався до розмови:

— Скосити тільки треба встигнути, висушити. Сіна зібрати — це важлива справа. Ось у газеті Горький пише. Здорово пише, бо сіно — це м'ясна і тяглова проблема. Ви читали Горького? Василь, звичайно, хоч і читав, але не пам'ятав.

— Чи ви хоч знаєте хто він такий? — продовжував комісар. — Здорово пише! Читаєш і бачиш людей, немов живих. Горького слід читати. А що це за людина, який її шлях життявий, яка упертість і наполегливість. Читаєш і вчишся ненавидіти ворога, знищувати його і міцніше, по справжньому любити товаришів. От я не певнен, чи вмієте ви цінити, любити до краю своїх друзів. Що ви на це скажете?

— А чому б мені їх не любити, — ніяково вимовив Василь.

— А ще особливо, коли ці друзі — дівчата. Правда? — далі вів комісар — о, майстрі ми з вами дівчатам нашіптувати, пісеньки їм наспівувати, ручки в садочку тиснути. І це не погано, але цього мало. Мало, друже, мало! От ще треба стріляти вчитись. Вчимося і вже не погано стріляємо. Для чого це? Теж в ім'я любові до людини, до товаришів, до наших людей, тобто до самих себе. А не вмій ми стріляти, голими руками заберуть нас з тобою, запряжуть і тільки похльоскуватимуть. Щоб влучно стріляти, треба любити, треба вміти також ненавидіти. Горького треба читати. Та досить з тебе, а то ще заснеш...

Кінчив говорити і знову взявся до рушниці. Василь теж, але й тут думи відволікали увагу від мішені. „Який він розумний і простий. Чи заслужив я такого відношення до себе. Всі розказують, навчають. Дійсно треба буде більше читати, а то соромно...“

За п'ять хвилин до початку всі були в зборі. Влаштувались. Керував стрільбами комісар. Василь стріляв сьогодні з виключною увагою. Рушниця здавалась легкою в руках, стійкою, непохитвою від пострілів. Чорна пляма мішені надміру яскраво виділялася на білому фоні. Він немов відчував, як кулі пронизували центр мішені, а перед тим блискавично креслили в повітрі криві траєкторії і разом із зосередженим поглядом вривались в центр чорної плями.

Телефоном передавали результати. Наслідки його стрільби виявились гарними, 83 із 100 можливих.

— Сьогодні ви виконали завдання на добре! — відзначив комісар — ще місяць, другий наполегливих вправ і зможете змагатися хоч би із товаришем Гольцевим.

Гольцев — командир дивізіону — був кращим стрільком у полку. Його показники на змаганнях рідко коли спадали нижче 90 із 100. Тепер він стояв з боку і протирав маслом рушницю. На слова комісара відгукнувся:

— Ще б пак. Я стріляю десять років і тільки два роки тому зміг дати 85. Сьогодні ще вийшов переможцем, але при таких темпах нашої молоді доводиться побоюватись.

Теплі відгуки командирів на Василеву стрільбу полонили його радістю. Сором'язливо, але самовпевнено відповів:

— Другого разу зобов'язуюсь дати 85 і дам хоч би й що.

— Щож, позмагаємось! — погодився Гольцев — тоді я беру вище. 93 даю.

Погодились. Стрільбу скінчено. Рушили до казарм. Комісар ще раз в путі нагадав:

— Запишемо ваше змагання, запам'ятаємо. А потім подивимось, побачимо...

Широкий двір полку, брукована вулиця обабіч корпусів казарм, розквітлі зеленню задвірки були повні червоноармійцями. Частина їх провадила час за іграми у волейбол, городки. Інші вигрівались на сонці за розмовами, що час від часу переривались вибухами сміху. Дехто використовував вільний час на читання книг. Вони відокремлювались подальше від гурту, ховались в холодок від сонця. Але були й такі, що вільний час використовували для учби, підгонки хвостів. В саду на зелені працювали буксири. Буксир і підбуксирний обидва зацікавлені в кращих результатах своєї роботи. Взяти зобов'язання, виклик на соцзмагання речі не пусті, великі речі, бо за них треба відповідати перед колективом, перед цілим взводом. Вони теж відокремлювались від гурту, в затишок, де найбільш спокійно. Решта була просто глядачами, вболівальниками біля волейболу та городків. Кожний вдало поданий м'яч, спритно підхоплений, чи зрізаний біля сітки викликав хвилю шуму. Обговорення, репліки, гострі слова підбадьорували грачів.

Гра щохвилини ставала цікавішою, — нові й нові глядачі прибували з новим забором, з новими думками.

Та ось хвиля присутніх раптом відхлинула. Глядачі попрямували в другий кінець двору, — там розпочалось змагання з дрібнокаліберної рушниці.

Та у всіх розмовах найбільше приділялось уваги одному питанню — це переїздові в недалекому майбутньому до літніх таборів. Днями мали переїзжати. Червоноармійці другого року служби почували себе героями. Їм уже доводилось літувати в таборах, знайомитись з таборним життям. Молодь не давала їм спокою, прагнучи дізнатись якнайбільше. Їм охоче розповідали. Картина таборного життя малювалась по ріжному, то аж занадто оптимістичною, то нарочито сумною і сірою. Ця нетотожність примушувала молодь ще і ще допитуватись, перепитувати.

Стрельби з дрібнокаліберної рушниці вже згуртували біля себе добру половину червоноармійців, коли в дворі полку з'явились комісар з Василем. Поява комісара, улюбленого всіма старшого товариша, командира, притягнула на хвилину загальну увагу. Йому доводилось майже безперервно відповідати на привітання. Це набагато затримало швидкість ходи, бо комісар не вмів здоровкатись механічно, тільки для виду. Він мав звичку на кожний привіт відповідати жартом, підбадьорувати. Нарешті вони прийшли до клубу. Червоноармійців тут траплялось менше. Влітку в клубі завжди порожньо і спокійно. Лише на дверях красувалась велика багатоколькова афіша.

— О, вже Коваль встиг вивісити! — промовив Василь і показав комісарові афішу. Наблизились до неї. Афішу малював Костя. Різного стилю літери, карлючки сплітались одна з одною, творили досить складну художню композицію, так що прочитати її не озброєним, незвичним оком було майже не можливо. Все ж таки розібрали. Афіша сповіщала.

Сьогодні рівно о 8-й годині
вечора відбудеться

ВЕЧІР САМОДІЯЛЬНОСТІ 3-ОЇ РОТИ

У програмі:

1. Лихо - вартовий — п'єса на одну дію.
2. Пісні.
3. Масові гри.
4. Гармонія і танки.

Беруть участь: Василенко, Рівний, Череватюк, Молокін, Сліпцов, Крайній, Чижевський, Степанов, Карпенко, Кремерман, Ліхачов, Каліновський, Алексеев, Павлов, Клименко та інші.

Прохання не запізнюватись.

— Гм!, Так, неодмінно прийду подивлюся,— прочитавши, зауважив комісар.— Поки ж що до побачення. Не забудьте ж, що ви змагаєтесь з Гольцевим. Підготуйтеся як слід. Снайпером будете!

Біля клубу розійшлися. Комісар поспішив до штабу, а Василь ще раз прочитав афішу і тільки потім рушив до казарм. Рівного ще не було. „Ото вже насидиться, наговориться“— подумав. „Ну, що ж, так і треба. Не буду заважати, хай!“— вирішив, а разом з рішенням навіть думки з голови викинув.

По обіді, перед тим як заснути, радісні думи вітали в голові. „Ні“— думав — „сьогодні день як на диво. Скільки приємних розмов, радостей, щастя. Які всі теплі, хороші хлопці. Їх тільки розуміти треба. Захотіти зрозуміти. Ще вчитись треба добре, дбало накази виконувати, а все інше—дрібниці. Дрібниці все інше... І гонор... і образи... і ревності...“

Голосний свисток днювального розбудив від сну. Нашвидку заправив ліжко і вмився холодною водою. Потім пішов до бібліотеки в ленкуток. Бібліотекар, товариш Василів — червоноармієць, навіть здивувався від такого несподіваного приходу.

— Тобі чого?— запитав.

— Книгу дай, читати буду! Тільки слухай, тяжкої не дай, не вчитаю. Дай мені... Максима Горького. Зрозумів?

Тільки розпочав читати, як відчув чийсь доторк на своєму плечі. То був Рівний.

— Ходім,— сказав до Василя,— я умовився на шість годин.

Таке несподіване запрошення здивувало Василя і він допитливо пронизав поглядом Рівного. Той стояв нерухомо, мов стіна, жодний м'яз не ворухнувся на його обличчі. Василь зрозумів, що це не маневр і треба було б піти, але ж на основі попереднього рішення відповів:

— Ні, я не піду!

— Чому? запитав Рівний.

— Я занятий, часу нема, книгу неодмінно треба дочитати.

— Ні, ти підеш, ти муєши піти сьогодні! Я ж обіцяв — на-
полягав Рівний.

Василь теж стояв на своєму:

— Ти не мав права за мене обіцяти. Та зрештою я не можу...

Хвилину, здавалось, Рівний вагався перед тим, як вирішити. Нарешті сказав:— Я теж не піду...

Повернувся і пішов з ленкутка до курілки. Нерви його були напружені. В курілці палив цигарку за цигаркою і щось уперто і наполегливо думав. Не докурив останньої цигарки, повернувся до казарми і одігся. Зайшов до ленкутка, щоб сказати Василеві:

— Так я пішов, передумав. А ти як хочеш!

— Оце правильно!— радісно вигукнув Василь.

ВІДСТУП СМЕРТІ

Продовження¹

II

Затремтів
не тільки тепляк,
затремтіло
прорабове серце,—
і прораб
крізь вітри,
грудьми розбиваючи ніч,
втік до міста,
забувши про варту
на суворому герці,
тільки місто піднесло,
як присуд,
сліпучі вогні.

Дроти прохрипіли:

— Зрадник!

Ліхтарі загойдались, як докір
і прораб закричав:

— Заарештуйте мене!

Посковзнувся

і впав

на стрімки тротуари широкі,
щоб не бачити міста
яке не прощає й жене.

А у начбудівництва
проходили
слідчі години,
втома вийшла за двері,
жовтавість лягла на чоло.
Навіть дивно було,
що життя повнокровне

людини

в прокурорські запитання
точно і чемно
лягло.

„Ундервуд“ захлинався
потоками
мертвого слова,
хтось палив у кутку
безкінечні, як час,
цигарки,
хтось кричав
телефоном
ковтаючи фрази нервово.
Наближався світанок
одверто тяжкий.

І світанок приплив.
Переповнений клуб
у мовчанні стояв,
вбираючи очі тривожні.
Ми ховали героїв.
Здригались куточки губ,
але тиша була,
наче клуб
од віку
порожній.

Біля трун,
як голівки дітей,
підвелися радісні квіти,
їх принесли дівчата,
що одягнуті завжди були
в чоловічі спецовки,
щоб легше іти через вітер,

через ночі безсонні
й сніговий
незміряний глиб.

Наші любі дівчата!
Ви нам нагадали про те,
як цвіте і зростає
розквітла
і плекана парость,
як троянди підводять
цвітіння своє золоте,—
піднімають життя,
закреслюють —
неміч і старість.

Почесна варта суворо
ставала під прапори.
Жовтий, продимлений морок
лице Потапенка вкрив.

Вальдман застиг в чеканні,
у колі німих ридань,
він був командиром прощання
найтяжчого із прощань.

Вперше з його обличчя
зійшов переможний сміх,
який він під кулями й ніччю
крізь рани донести міг.

Атаки пройшовши суворі,
що смертю хрипіли над ним,
підніс на грудях, як зорі,
відданості ордени.

Команда злетіла строга
з його побілих губ:
так почалась дорога
в мідному сумі труб,
найтяжча оця дорога —
покинути мертвим клуб.

Йшов Мельніков поруч зі
мною —
незламних склепінь виконроб,
розкритою головою
спиняючи вітер й мороз.

Йшов батальйон хлопчачий
шерегою рівних грудей,
він смерть сьогодні побачив,
яка у наступ веде.
Яка не послабить волі
у розпачі завірюх,
бо знову на місце голе
стає на роботі друг.

Ми йшли крізь біляві топі
повз рейок і повних
платформ.
Обличчя сумні землекопів
тримали найтяжчу з норм.

Найтяжчу із норм, що вклали
вони сьогодні вночі,
щоб друзі спокійно спали,
а ми наступали хутчіш

на вітер і сніг. В могилу
зникала перша труна.
Метелиці білі крила
хлескали в очі нам

оркестрів розносили звуки,
зібравши останню лють.
А ми підводили руки
віддати останній салют.

Ми навіть промов не сказали
бо поруч, спинивши біг —
величніш за сльози й печалі
вставали діла живих.

Ми верталися мовчки,
поховавши шматок
бойового життя
наших друзів
струнких армавірців.
Хлопець ніс
першу зморшку,
як дорослий,
роблячи крок,
першу зморшку,
здобуту
в найтяжчій
оцій перевірці.

На могилу героїв
поклали троянди дівчата,
як жіночий привіт,
як глибоку
жіночу печаль,
поруч з нами йдучи,
щоб не завтра,
сьогодні почати,
знов новим тепляком
майбутні цехи
уквітчать.

І ми певні були,
що побідною буде атака,
що тепляк проламає
вітри
хуртовину
і сніг,
бо горіли вогні
на риштованнях,
вогні загорались
в бараках,
бо ті трое лежали,
як ствердження справи
живих.

Так,
ми знаємо — важко,
та ми ще поборемось, вітре,
що в порівнанні з нами
ти —
нальотчик січневих ночей?
Цеж від нашої сили
змужнів
перед катом Дімітров,

наша справа гартує
мільйони сердець і очей.

Так,
ми знаємо — важко,
та ніч розчиняє прожектора.
Так,
ми знаємо — важко,
та у горні
палає вогонь.

Вітре, вітре!
Крути!
Ти впадеш
перед нашим проектом,
перелитим в цехи
крізь розлюченість
льоту твого.

Так,
ми знаємо — важко,
та за цим
устає
перемога.
Випадковість враховано
і закреслено
нами тепер.

Так,
ми знаємо — важко,
та уже по полях і дорогах
з вітром поруч відходить
на герці
подолана смерть.

Закінчення буде

ІНЖЕНЕРИ

РОМАН

Продовження¹

РОЗДІЛ СІМНАДЦЯТИЙ

Ще о першій годині дня Валентин Модестович мав бути вдома. Але годинник уже показував початок третьої, а їхати залишилось принаймі півтори години, та й то, коли поїзд ітиме нормально.

Надій же на це не було ніяких. Поїзд подовгу стояв на кожній станції. Ішов повільно... Паровик слабкий до нього причепили чи що?.. На кожному узвозі забарював свій і без того надто повільний хід. І в усіх вагонах чути було, як надсадно пихкотить паровик, з останніх сил своїх витягаючи поїзд на перевал. А крутих узвозів на ній чимало.

У вагонах було повно народу. Шахтарі, металурги, хіміки, будівельники й просто народ, що вічно вештається тут перебігаючи з шахти на завод, з заводу на будівництво, з будівництва знову на завод. Чоловіки, жінки, діти. А з ними — мішки, клунки, скрині, кошики, торби, інколи баули й чемодани... За вікнами — день, а полиці в вагоні всі підняті — дехто просто лежить, дехто спить. Сидять і стоять і в проходах.

Валентин Медостович був сердитий на себе. Напутив же його чорт поїхати з цим поїздом! Хотів якнайскоріше опинитись вдома, на заводі, і от — маеш. Усе одно приїде ввечері, а до того в яких жаклих умовах доводиться їхати!

Йому пощастило сісти коло вікна. І він сидів, утупившись у вікно, спостерігаючи знайомі краєвиди, стараючись не приглядатися до того, що діється навколо нього, не прислухатися до гучних розмов, лайок і дитячого вереску. Старався підбити підсумки свого восьмиденного перебування у Харкові, обдумати свою доповідь про це Каринському...

Але як не любить він їздити до Харкова!

Ці готелі, де навіть уночі не буває тиші, де навіть уночі постійно хтось ходить коридором, гучно ступаючи або човгаючи. Ці ночівлі на вузьких цупких ліжках. Хіба можна ранком

¹ Початок див. №№ 1, 2-3, 4, 5 „Червоного Шляху“ за цей рік.

після цього відчути себе відпочилим, бадьорим?.. Ці куряні або брудні, сповнені бензинового диму вулиці, де не можна дихнути. А гуркіт! А постійна метушня! Чому й куди ці харків'яни так поспішають завжди? До неврастенії? До перетому? А ці молоді інженери, що захопили всю владу в хімоб'єднанні, що з ними доводиться здибуватися й говорити! Розмовляють вони з не абияким апломбом, його вважають за найпровінціального з провінціалів, удають, що знають його завод краще за нього самого. А тим часом, варт йому дістати коробку з цигарками, вони зараз же, не питаючи дозволу, простягають до неї руки.

Харків — це той же залізничий вагон, де його оце затисли в куток, де кожний намагається сісти йому на коліна, віддати ноги або впустити йому на голову свої важкі речі. Досить пробути в цьому місці півдня, і вже почуваєш себе до краю втомленим.

Він же пробув там аж вісім днів. Вісім ночей валявся в темному готельному номері. Вісім днів з ранку до вечора ходив його вулицями, оббивав пороги в хімоб'єднанні, ганявся за потрібними людьми, годинами просиджував на тоскних засіданнях і нарадах.

І все для того, щоб довести, що завод має цілковиту рацію вимагати саме цього, а не будь-якого іншого типу сублимаційних камер, наполягати, щоб будівництво нового цеху далі не затримувалось.

Проте, це офіційна версія — те, що доводив він у хімоб'єднанні. Про ініціативу заводу треба говорити вголос.

Якщо ж вдуматися в цю справу, і вдуматися відверто, як можна це робити лише отак, на самоті з самим собою, то, звичайно, зовсім не завод виявив тут ініціативу, а Каргат. Авжеж, саме Каргат... Цьому самовпевненому, шиковно вдягненому молодикові пощастило зробити те, чого не зробив до того Розенберг, коло чого він, Русевич, не хотів губити часу. Крім того, він має славу наукового робітника — славу, до речі, зовсім скоростиглу, бо всього тільки три роки тому він закінчив технологічний інститут і був залишений аспірантом при кафедрі хімії вугілля. Цей успіх і ця слава засліпили, очевидно, очі технічній нараді, і вона пристала на те, що він запропонував, — пристала майже не думаючи. А йому, Русевичу, маєте радість, довелося летіти до Харкова й доводити там доцільність цієї пропозиції. Каринський не дав йому й одного дня, щоб обдумати все як слід. А обдумати Каргатову пропозицію аж он як треба було б. Ну, що як?.. І в Харкові він не міг зосередитися. Не таке це місто, щоб можна в ньому було про щось серйозно подумати. Через отаку неможливість зосередитися, мабуть і техвідділ не відважувався на щось певне в цьому питанні... Гаразд іще, що зміг він у Харкові мобілізувати

свої дискусійні здатності, зміг уперто повторювати, мов папуга, те, що говорилося на технараді... Каргатом і іншими... відстоюючи пропозиції в об'єднанні.

Так, він повертається з Харкова не з порожніми руками. В портфелі його лежать затведжені рисунки й розрахунки сублімаційних камер і наказ негайно продовжувати будівництво сублімації. Отже, все гаразд. Він сумлінно виконав усе, що вимагала від нього технарада й Каринський.

Каринський зрадіє, стисне йому руку, скаже кілька слів про чудове майбутнє заводу. Маєвський із своїм виконробом забудуть, що то є нудьга: будувати можна — чого їм іще треба? А Каргат...

Невідомо як поставиться до цього Каргат. Тріумфуватиме? Не зверне уваги? Попросить пробачення за те, що сталося перед його від'їздом?.. Надто ще темний цей Каргат. Але треба просвітити його, треба його наскрізь продивитися. Не можна, щоб він залишився таким темним. Саме темним — в усіх розуміннях цього неприємного слова...

К чорту Каргата! Надто багато честі — думати про нього...

Отже, всі будуть задоволені. Він, Русевич, так само. І він усе зробить, щоб цех був збудований якнайскоріше, щоб якнайскоріше завод почав виробляти сублімований нафталін.

Але якщо з новим цехом щось трапиться, якщо цех справді збільшить розрив між цехами (на це він своєчасно звертав увагу технаради!) ні за що не відповідатиме. Він лише виконав те, що йому доручили. І хай відповідають ті, хто доручав йому. Хай відповідає Каргат...

Знову він... К чорту!

Кінець-кінцем не така вже велика неприємність, що поїзд спізнюється.

Його так утомив цей Харків, ця біганина й напруження в хімоб'єднанні! Втомила й ця поїздка в напханому пасажирами поїзді... Поїзд — нема м'якого, ба навіть плацкартного вагона. Він приїде зовсім знесилений і нінащо не здатний.

Зате якщо поїзд приїде після третьої години, коли робота в конторі закінчиться, можна буде піти прямо до дому. Каринський і всі потерплять до ранку. Адже телеграфував він їм про удачу — досить їм цього до завтра. І весь сьогоднішній вечір належатиме виключно йому.

Він як слід відпочине — уперше за ці вісім днів. Умиється. А коли Ганна догадається, то і ванну можна буде прийняти. Надіне свій звичайний вигідний костюм, а не цей, офіційний, що лише зв'яже йому руки. Пообідає повагом. Ганнуса напевне приготувала смачний обід — вона завжди, коли повертається він з поїздки, зустрічає його чимсь приємним: По обіді поспить з годину. А потім з півгодини можна побути з собаками. І йому приємно буде і їм. Вони так люблять його, свого хазяїна... Але Чорта між ними нема...

... Нема...

Не стане він, великий, чорний з рудими плямами, красивий, такий, здавалося б, неповороткий, на задні ноги, щоб передні покласти йому на груди. Не загавкає басовито й радісно... Хіба Діана й Варта вдвох можуть його замінити?..

А втім, вони зовсім не погані суки. Другої такої пари не знайдеш. І їх ніяк не слід забувати. Хоч і боляче не бачити Чорта, а треба побути з ними.

Ввечері можна посидіти спокійно в кабінеті, почитати щось цікаве. Або просто з дружиною поговорити. Грамофон послухати... Ах, шкода: забув цього разу нових платівок купити — така заморочена голова була... Проте, нічого: іншим разом не забуду. І серед старих платівок є такі, що він їх завжди з насолодою слухав. Карузо, наприклад. Або Зельма Курц — яка колоратура в неї!.. Таких платівок тепер ні за які гроші не дістанеш.

Грамофон цей і перші платівки до нього він купив вісімнадцять років тому, коли двадцятип'ятилітнім юнаком приїхав по закінченні хімічного факультету Київського політехнічного інституту сюди. На заводі служив тоді німець — інженер — Фаренбух на прізвище, металург-доменник. Невдовзі він поїхав на Урал, а перед переселенням продав дещо з свого майна. Валентин Модестович і купив у нього грамофон — чудовий, німецької сумлінної роботи грамофон... Вісімнадцять років прослуживши йому, він і тепер звучить так само, як звучав у Фаренбуха, коли почув він його вперше. І платівки німецькі ще й досі не зіпсувались — передають звуки краще, ніж деякі з тих, що він їх купив значно пізніше.

Ця приємна машинка, між іншим, трохи допомогла йому зробитися тим, чим він зараз є: головним інженером значного з усіх поглядів заводу. Якби не вона, він напевно розважався б так, як розважалися тоді мало не всі інженери: горілкою й картами. І допився б до білої гарячки... Собаками й полюванням він захопився пізніше: під час військового комунізму, коли заводи стояли, коли вільного часу було більш, ніж треба.

Як пили дореволюційні інженери! І тепер дехто з інженерської братії шукає розваги в горільці. Але теперішні пиятики — школярські вправи проти колишніх. Люди пили аршинами, четвертями, глушили йоржів і ведмедів. На півверсти чути було, як гуляють інженери. А які пікніки влаштовували! З вечора їхали кудись у степ, а ранком привозили їхні тіла... А як гуляли в карти! По двоє-трое діб просиджували за ломберними столами, зводячись лише для того, щоб похапцем перекусити й хильнути чарку-другу. Сиділи майже мовчки з нерухожими обличчями. Тільки й розмов було, що торг за прикуп та оголошування гри. Але про великі й малі шлеми в винті й про тотуси та мізери в преферансі говорили потім усі на заводі, всі обговорювали захоплюючі моменти своєї й

чужої гри... Та граючи в карти й п'ючи до непритоми, вони вміли робити. Інженер на виробництві справді був командиром, орлом, що до кожного його слова уважно прислухались, за кожним рухом його стежили в усі очі. Все трепетало перед ним — від майстра до чорнороба.

Валентин Модестович належав тоді до нової генерації інженерства: їх зневажливо звали „лібералами“. Ця молодь була не від того, щоб так само інколи зібратися, поговорити про промислову відсталість Росії, обережно вилаяти царський уряд і, між розмовами, розумно випити-закусити, зіграти пульку в преферанс по сотій, а то так і по десятій. Часто збиралися в нього послухати грамофон. Механічний шум із рупора зв'язував їх з культурними центрами всесвіту, давав ілюзію величезних оперових театрів і концертних залів, де лунають справжні голоси справжніх уславлених співаків, справжня гра найславніших музик і симфонічних оркестрів.

І все ж таки... Хоч перевелись ті старі гультаї-інженери, хоч ніколи не ухвалював він пияцтва й картярства, якось сумно стає, що ті часи минули й ніколи вже не повернуться. Разом з тими людьми зник прозорий серпанок романтики, що сповивав колись кожне підприємство, завод. І зникло почуття, що ти серед них — передовий, що сенс твого життя не занурюється на дно чарки з горілкою, не перетасовується в колоді карт. Тепер тут інші люди. І інший бог: робота й майбутнє — не зовсім зрозуміле йому майбутнє, якщо думати прямо. Теперішнє — просте, звичайне, буденне.

Як сталося це?

Ніколи не ставив він собі такого питання.

Під час громадянської війни він не пристав ні до кого — ні до білих, ні до червоних. І не втік. Він просто чекав, поки все утруситься, поки прийде той час, коли можна йому буде стати до роботи. Чекав, слухаючи свої улюблені платівки, відгороджуючись їхніми голосами від того, що діялось навкруги. Купив рушницю, собаку, почав полювати. Не він розпочав цю війну, не для нього й не за нього билися люди. Він — інженер, він потрібний усім людям: коли буде робота, його покличуть.

А коли стало спокійно, коли знову закурився дим з заводських димарів, коли з затоплених шахт вийшло на гору перше вугілля, він просто почав робити. Не заради якоїсь там надто високої політичної мети, а просто тому, що любив свою роботу. І працював сумлінно й чесно. І так занурився в роботу — а було її аж он як багато! — що забув і про грамофон. Часто часу не вистачало, щоб подивитися газети. А про спеціальну літературу і згадувати не доводилось. Але за плечима був у нього хоч і невеликий, а досвід.

Протягом цих дев'яти років він пустив два зупинені, напівзруйновані заводи. На кількох налагодив виробництво. І тим

заробив справедливу славу тямущого, знаючого інженера, чесного радянського фахівця, який ніколи не відмовляється від найважчої, найвідповідальнішої роботи, з завзяттям стає до неї. Йому довіряли — його кидали на найважчі ділянки. І він, гордий з цього довір'я, старався виправдати його.

Останні два роки він проробив на цьому заводі. І як робив!... Прийняв його просто в непристойному вигляді. Його попередники довели завод до того, що він не давав і десятиї частини видаваного під час війни з німцями. Він, Русевич, віддав цьому заводові всього себе — днював і ночував на ньому. А чого коштувало йому дібрати досвідчених фахівців, кваліфікованих робітників, відремонтувати мало не всі прилади, як слід налагодити весь виробничий процес! І хіба не він з колишнього вальцювальника зробив справжнього директора?... Це його заслуга — що завод піднісся на втрачену за роки революції височінь... За ці два роки він лише один раз помилився, підбивши Каринського підписати збільшену заявку на сировину. Алеж хотілося, щоб усе якнайкраще було — про завод же він думав, не йому ж особисто потрібна ця олія!

І невже завод приведено до ладу тільки для того, щоб один з сучасних нахабних молодиків — з тієї породи, що тягнуть руки до чужих коробок з цигарками — дістав змогу ставити тут свої ризиковані досліди, які неодмінно призведуть до цілковитої дезорганізації виробництва.

Ніхто за дев'ять років не дозволив заговорити з ним таким тоном, якого посмів ужити щодо нього Каргат. А йому, Русевичу, за ці роки доводилось зустрічатися й говорити з людьми, що їм Каргат і на підшви не годиться: з товаришами, що стоять близько до уряду або перебувають на відповідальній партійній роботі. І в усіх них його думка була тим, до чого конче варт прислухатися. Сам голова всесоюзного комітету хімізації року 1926 прилюдно стис йому руку, дякуючи за роботу, а потім у промові перед чи не всіма інженерами хіміками району показав на нього, як на приклад фахівця, відданого справі хімізації радянської — саме радянської — країни...

Каргат, цей брутальний молодик — яскравий, доведений до гротеску взірць того нового прошарку інженерства, яке почало з'являтися останнім часом і щороку збільшується...

Проте, який з нього інженер? Чим довів він своє право називатися інженером? Тільки тим, що має диплом?... Щербатого шеляга не вартий той голий диплом, не зміцнений кількома роками роботи на заводі!

Розенберг так само до цього прошарку належить. Тільки він поміркованіший, не такий нахабний. І певний заводський стаж має все ж таки...

Ці інженери, нахапавшись нових знань, хочуть одразу прикласти їх до всього, на що натрапляє їх погляд, прагнуть

усе перешикувати на свій кшталт. Засліплені цими своїми, здебільшого поверховими, знаннями, своїм дурним юнацьким запалом, вони не зважають ні на конкретні умови, ні на досвід минулого, ні на твердження літніх інженерів, які набувають собі знань не з підручників, а на щоденній упертій роботі коло апаратів. Вони, ці молоді інженери, не можуть критично поставитися до себе... І дуже часто ці юнаки скручують собі в'язи.

Скрутить їх собі, звичайно, і Каргат. Уся його поведінка свідчить, що саме до цього він іде. Але скільки турбот і неприємностей дістануть спершу від нього всі! Гаразд іще, якщо тільки цим справа обмежиться. Може статися гірше: скручуючи собі в'язи, він і на заводі щось пошкодить... Що тоді?

Але боятися цього зарано. Поки він, Русевич, робить на заводі за головного інженера, він не дозволить Каргатові провадити свої прожекторські дослідження — не дозволить ризикувати державним майном і наслідками своєї дворічної праці...

Між іншим, треба буде якось урвати час і більш-менш детально познайомитися з суттю цих нових досягнень промислової хімії, що ними марять ці... нуда, молокососи. Треба ж, кінець-кінцем, точно знати, заради чого вони так одчайдушно ламають свої списи... Треба буде таки простудіювати кілька з тих нових книжок, що на них вони завжди посилаються. А то надто важко дискутувати з ними, неможливо втлумачити їм щось більш-менш розумне.

Так він і зробить. Неодмінно. Цими ж днями. І тоді Каргат буде абсолютно нестрашний. Він, Русевич, зуміє знешкодити його... ну, звичайно, якщо виникне потреба в цьому.

РОЗДІЛ ВІСІМНАДЦЯТИЙ

Русевич прокинувся рано і з дому вийшов із третім гудком, не поснідавши. Проквітнув лише склянку чаю з черствим учорашнім хлібом. Але пообіцяв стурбованій такою незвичайною його квапливістю Ганні Іванівні неодмінно повернутися за півтори-дві години і тоді вже спокійно, як слід поснідати.

Йому хотілося мерщій розв'язатися з звітом про відрядження — розповісти Каринському про свою восьмиденну боротьбу з техвідділом хімоб'єднання, про свою перемогу, яку можна назвати блискучою. Щоправда, йому особисто ця перемога радості не принесла, саму лише втому. Але приємно буде подивитися, як весело посміхатиметься Каринський, слухаючи про складні перипетії цієї боротьби; приємно буде відчувати, як вдячно стисне він йому руку... Крім того, не терпілося Русевичу побувати в цехах — пересвідчитися на

власні очі, що всі його передвід'їзні розпорядження виконано, що за час його відсутності там нічого несподіваного й прикрого не трапилось...

З Каринським він зустрівся ще в селищі. Проходячи повз будинок, де містилася директорова квартира, він побачив, як той вийшов на ганок і спинився, раптом замислившись; застулювався більше, ніж звичайно, і втупився собі під ноги.

Спинившись й собі, Русевич гукнув до нього:

— На завод, Сергіє Павловичу?

Каринський підвів голову й кивнув. Але захоплений якоюсь думкою, не відразу, очевидно, усвідомив, що перед ним головний інженер: лише по хвилиці заворушилася йому під вусами посмішка. Не хапаючись, ступнув він з ганку й підійшов до Русевича, широким жестом простягаючи йому руку.

— З приїздом, Валентине Модестовичу! — радо мовив він і зараз же докірливо додав: — Але чого ж ви ще вчора ввечері не прийшли до мене? Цілий вечір прождав я вас...

Хоч і було це сказано зовсім добродушно, Русевичу тон його не сподобався: щось у ньому було не таке, як завжди. Йому здалось, що Каринський не забув про незгоду, яка сталася поміж ними напередодні його від'їзду, і не збирається він її забувати. Тому він стиснув Каринському руку не так міцно, як той йому, а сказав майже офіційно:

— Я не знав цього, Сергіє Павловичу... Я неодмінно зайшов би до вас... Але поїзд учора спізнився, а я був такий втомлений, розбитий... Ви ж знаєте, як впливають на мене ці поїздки до Харкова.

— Я не в претензії на вас, — ще ширше посміхнувся Каринський і рушив до заводу. — Правильно, вам треба було відпочити. Ну, а ми тут з вашої телеграми знали все, що нам слід знати. І часу даремно не витрачали. Багато чого встигли зробити, щоб якнайшвидше розконсервувати будівництво... Одне слово, сублімація живе! — майже ентузіастично закінчив він.

— Ще й як живе! — постарався попасти йому в тон Русевич. — Перемога цілковита... хоч і коштувала вона мені дорогоувато. Адже ви знаєте, техвідділ...

— Техвідділ, а певний, тепер цілковито задоволений. — Усмішка в Каринського стала іронічна — така, що Русевич зрозумів: зараз не цікаво йому, якою ціною дісталася ця перемога. — Тепер йому, техвідділові, єдина турбота — простежити, щоб ми не наплутали в будівництві. Але хіба це турбота?.. Ми не дозволимо йому турбуватися: не наплутаємо... Ми тут натисли вже на всі педалі. Найпізніше за десять днів ви побачите будівельників на риштованні. А там і монтажники з'являться... Отже, підготуйтеся... Маєвський таку енергію розвинув... Одне слово, живемо, Валентине Модестовичу. На всіх парах починаємо жити!

Русевич не впізнавав Каринського: протягом цих восьми днів з'явилося в ньому щось нове. Раніше він неодмінно розпитував би, як зустрів техвідділ таке несподіване виявлення ініціативи з боку заводу, як взагалі поставились у хімоб'єднанні до цього, що саме зробив Русевич, щоб вирвати дозвіл на продовження будівництва. А сьогодні він був цілком задоволений з короткого повідомлення про успіх відрядження... І звідки він набрався такої самовпевненості? Навіть не розпитує про те, що мають вони тепер робити, як само приступити до сублимації, наче ясно бачить усе сам...

Кілька кроків вони пройшли мовчки. Каринський знову засутулився, замислився, а Русевич підібрав губи й насупився: йому стало чомусь тривожно, а бажання говорити зовсім зникло.

І на цю похмурість його Каринський не звернув уваги. Немов у похмурій мовчанці людини, що до кожного її слова він завжди прислухався, що кожною її думкою завжди дорожив, не було нічого дивного, незвичайного.

— Знаєте, не тільки ваша телеграма піднесла мені настрій,—по паузі заговорив Каринський, раптом знову випроставшись.—Останніми днями на заводі трапилось дещо таке, від чого всі ми тут побадьорішали. І вам так само куди радісніше стане, коли ви побуваєте на заводі. Багато цікавого побачите.

— Якщо ви говорите про перехід дистиляції на безперервку, то про це я знаю. І дуже радий за Розенберга... і Каргата.—Але тон Русевича був зовсім не радісний.—Ім пощастило.

— Вони домоглися свого,—несвідомо, бо не дослухався до слів Русевича, поправив його Каринський.—Вони виправили нашу з вами, Валентине Модестовичу, помилку з заявкою на сировину. Дистиляція перепускає за добу стільки олії, скільки ми її дістаємо. Хіба це не приємно?

— Приємно, звичайно,—вимушено згодився Русевич.

Значно приємніше було б, коли б це він, Русевич, домігся цього, коли б з його ініціативи сталося так... Але він пропрокував зовсім інше. І коли б Каринський сказав йому зараз, що ці його пропрокування здійснилися, він—і це так зрозуміло—був би вдоволеніший, Каринський ще більше повірив би в авторитетність його висловлювань... А то й сталося це так, що він навіть не знає до пуття, як саме домоглися цього ці два молодики: того рішучого дня отруїли Чорта, а другого дня він поїхав до Харкова. А тепер таке в нього почуття, ніби ця відповідальна ділянка заводу, дистиляція, вирвалася слід його влади й подалась уперед, керована вже Розенбергом... і насамперед Каргатом.

— І ніяких затримок?—спитав він, бажаючи почути ствердну відповідь.

— Жодної!—мало не вигукнув Каринський.—Як вам це

подобається?... Дестиляція робить, мов хронометр. І (Петров говорив мені вчора) ніколи не давала вона таких ідеальних погонів.

— Ну, а завод як? Упорався із збільшеним навантаженням?

— Тут трошки гірше. По деяких цехах трапились були затримки: збільшення навантаження захопило їх дещо значуща. Але в основному ми з ними вже впорались. Учора, наприклад, усе йшло як слід. Але нас ці слова „як слід“ перестали задовольняти: ми прагнемо того, щоб завод робив чудово... Так воно й буде.

Вражіння було таке, наче Каринський говорить це не йому, Русевичу, людині, не менш, як він, заінтересований у тім, щоб завод робив чудово, а комусь сторонньому, байдужому... Чи не хотів Каринський цим сказати, що от, мовляв, обійшовся завод у такій важливій відповідальній справі, як збільшення потужності, без головного інженера, що зовсім не обов'язкова його участь у цьому?

Від цієї, можливо, безпідставної підозри Русевич відчув коло серця колючий холодок. І широко розплющеними, переляканими очима подивився на директора. Невже таки справді протягом цих восьми днів він вийшов спід його опіки, перестав навіть зважати на нього? Невже Каргат зміг так вплинути на нього?

Але лице в Каринського було просто задоволене, ніяких слідів прихованої думки на ньому не виднілось. І зовсім не стежив він, як реагує Русевич на його слова, немов усе, крім того, про що говорив він, його зовсім обходило.

— І взагалі, Валентине Модестовичу, — мовив він далі, — багато нового й цікавого побачите ви сьогодні на заводі. Побачите, що ми часу не гаяли.

Аж он коли звернувся він безпосередньо до нього, Русевича. І тільки тепер повернув до нього голову, щоб показати всю широчінь своєї веселої посмішки.

— Що ж саме я побачу?

Русевич не зумів заховати свого занепокоєння, і голос йому майже зірвався.

Очі в Каринського на мить стали здивовані, але зараз же він знову посміхнувся й поспішив заспокоїти Русевича:

— Ви дарма хвилюєтесь, Валентине Модестовичу. Нічого страшного ви не побачите. Зовсім навпаки. Вас неодмінно захопить те, що ви побачите... Правда, ще нічого конкретного не зроблено. Ми, так би мовити, готуємось. Коли б ви знали, як нетерпляче чекали ми на вас!... Зараз оце підготування в самому розпалі. Але я певний, ви зараз побачите ті перспективи, що останніми днями перед нами намітились. І, безперечно, повторите мої слова про те, що ми починаємо на всіх парах жити...

— Все ж таки, — перебив його Русевич, — що саме я побачу?

— Який ви нетерплячий, Валентине Модестовичу! — розсміявся Каринський. — Але більше я вам нічого не скажу. Я не хочу позбавляти вас почуття найприємнішої несподіванки... Та й сами ви все зрозумієте краще на заводі, а не з моїх слів.

Русевич помовчав мить. Йому не хотілося переводити розмову з заводу на осіб. Не хотілося вимовляти Каргатового прізвища... З учорашнього вечора, коли Ганна Іванівна несподівано кілька разів згадала це прізвище, воно стало йому ненависне. Адже згадала вона саме після того, як... після чого вона ні про кого не повинна була б згадувати. Хотіла щось розповісти про Каргата й завод. Він попросив її замовчати. Вона навіть не зрозуміла, як глибоко образила цим його... Але де ще можна шукати причин того, про що з таким недоречним піднесенням говорить Каринський?.. Майже мимоволі Русевич спитав:

— Каргат?

Каринський зрозумів, яким значенням сповнив він це слово, і кивнув:

— Правильно, він — Микола Дмитрович... Знаєте, ця людина має просто таки золоту голову. І коли б ви знали, який я щасливий з того, що він тут, у нас. Без нього ми принаймні ще рік товклися б на місці, а він... Ось побачите, не мине й двох місяців, як про нас по всіх газетах писатимуть. Навіть на сторінках закордонних газет про нас згадуватимуть...

Ні, то були не ревнощі. Але почуття, що пройняло Русевича після того, як Каринський сказав це, дуже нагадувало їх. Так само щось стислося в грудях і стало важче дихати. І захотілося зробити чи хоч сказати, таке, щоб зникла ця посмішка Каринському з лица, щоб застигла на ньому гримаса болю.

Таких слів, якими він вихваляв Каргата, Каринський ніколи про нього, Русевича, не говорив. А за вісім місяців спільної роботи головний інженер на них не раз і не двічі заслуговував. Хіба не кожна його думка була скерована на завод? Хіба не через нього Каринський став тим, чим він зараз є — людиною, що більш-менш знається на хімії вугілля, що для неї завод перестав бути чимсь таємничим, невідомим? І невже не розуміє він, що Каргат з'явився сюди на готове? Невже не ясно йому, що Каргат — просто самовпевнений молокосос?

Доведеться, видно, вжити якихось екстренних заходів, щоб повернути директорові заводу здоровий розум, так швидко й по дурному втрачений. Яких саме заходів — це стане ясно, коли він побачить завод, на власні очі побачить те, про що Каринський не хоче (мо' не відважується?) говорити?.. Щождо Каргата, то його — і це вже тепер видно —

треба поставити на своє місце: раз ти тут за завідувача лабораторій, то не смій совати носа в те, що лежить поза твоїми колбами та пальниками!.. А тих, хто пустив його до цехів і дозволив йому провадити там якісь експерименти, що так запаморочили Каринського, доведеться суворо підтягти. Так підтягти, щоб їм назавжди зникла охота розвішувати вуха, слухаючи Каргатові проповіді, переоздоблені нахвата-ними, так званими, новітніми ідеями.

І зовсім не важно знати, що саме зробив Каргат, скориставшись з його відсутності. Так, так, саме скориставшись: коли б він, Русевич, був тут, Каргат нічого не посмів би зробити: побоявся б... Взагалі, що розумне може він вигадати?.. Коли б йому впала в голову путяща думка, він неодмінно заждав би, поки повернеться з відрядження головний інженер, щоб порадитись з ним, разом з ним зважити все. Отже думка була не путяща, отже, він знав, що Русевич заперечуватиме проти його експериментів, зуміє довести їхню непотрібність і шкідливість. Йому не завод потрібний — він здатний геть чисто дезорганізувати його, тільки б довести правильність якоїсь своєї ідейки. Він, бачте, учений... І... чи не для того він так доводив тоді, на технічній нараді, потрібність негайного затвердження типу сублімаційних камер, щоб на якийсь час усунути його, Русевича, звідси, щоб перетворити завод на лабораторію?

(Русевичу аж подих перехопило від цієї думки. І, засліплений своєю злістю на Каргата — злістю, породженою ще суперечкою з приводу Петушека, — і тим почуттям, що так нагадувало ревності, він ані на мить не замислився, чи є в його думках хоч абияка логіка).

„Безперечно, так воно й було, — думав він. — Каргат усе це навмисно підстроїв. Нічим іншим пояснити його поведінку на технараді не можна... Отже, мало того, що він — грубіян і фантазер; він — інтриган“.

— Що ж ви мовчите? — спитав Каринський, не діждавшись відповіді. — І вигляд у вас такий, наче ви зовсім не вдоволені з того, що ми тут не сиділи без вас, склавши руки, а щось робили...

Русевичу вистачило стриманості не викласти йому своїх думок. Він викладе їх потім, коли вони будуть зміцнені фактами. Цікаво буде подивитись, як заморгає тоді перелякано Каринський...

— Покищо мені говорити нічого, — вголос вимовив він. — Подивлюся спершу те, що ви тут без мене наробили...

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТИЙ

Коло прохідних воріт — на двох стовпах широкий диктовий щит для об'яв. Коло нього спинилось двоє робітників, щось прочитати.

Підходячи за їхніми спинами до воріт, Русевич почув, як один з них говорив другому:

— Їм там у дестиляції можна отакі-о плакати вимальовувати, інші цехи на змагання викликати. У них там Каргат днів з чотири від корнюрів не відходив. А з таким, як він, можна чималого домогтися...

— Правильно, голова йому не погано робить. І очі хороші — кожну дрібницю помічають, — згодився другий. — Але ж тепер він більше по інших цехах буває. Ти хіба в своєму його не бачив?

— Бачив.

— Чого ж ти не спитав у нього, що рибити, щоб од дестиляції не відстати.

— А ти питав?

— Питав, звичайно.

— Ну й що ж?

— Та так, що вирішили ми цей виклик прийняти. І певні, що від дестиляції ні в чому не відстанемо... Раджу й тобі поговорити з ним — сьогодні ж. Багато цікавого почуєш.

Русевич пішов повільніше, а потім і зовсім спинився, прислухаючись до розмови. А дослухавши її, підійшов до щита, щоб і собі побачити, що саме викликало робітників на таку чудну розмову, що саме примусило їх з такою повагою вимовляти ім'я, до якого кожний досвідчений робітник мав, здавалося б, ставитися принаймні іронічно.

На щит наліплено плаката — великий аркуш сірого обгорткового паперу, написаного кривими, кострубатими рядками:

МИ, ІТП Й РОБІТНИКИ

дестиляційного цеху,

домігшись ЗБІЛЬШЕННЯ перепускної
спроможності цеху на 45%,

ЗОБОВ'ЯЗУЄМОСЬ

протягом *квітня* довести цей процент
до 50

ВИКЛИКАЄМО всі цехи заводу
на СОЦІАЛІСТИЧНЕ ЗМАГАННЯ
з нами за такі показники:

1. Дайош у квітні 150% *продукції* проти березня!!!
2. Жодного ухилення від СТАНДАРТІВ!

Наздоженемо й *випередимо*
найрозвиненіші капіталістичні країни
всесвіту!

Хвилину Русевич розгублено моргав, не ймучи віри своїм очам. Ще раз перечитав плаката, пильно вдивляючись в кожне його слово.

Він відчував себе, немов у театрі, коли бачить неспроможність актора впоратися з дорученою йому ролю, бачить його безпорадність. Який болючий, неприємний сором переживаєш тоді за актора! Як хочеться схопитися з свого місця й негайно піти геть!

Хто дозволив вивісити цього плаката, кому вистачило дурості на це? Це ж курам на сміх — усе те, що тут намаляно... Про яке соцзмагання може йтися на цьому заводі? Адже ще рік тому, коли над країною прокотилася ця соцзмагальна хвиля, коли й тут почалися були розмови про те, що завод, мовляв, повинен умікнути до цього загальнопролетарського руху, доведено, що на цьому заводі такі методи некридатні. Соцзмагання — не панація. Воно може відограти не аби яку роль на шахтах, на металургійних або металообробних заводах — там, де люди є вирішний чинник. Але тут, на хімічному заводі, де роблять виключно прилади, а люди лише стежать за їхньою роботою — навколо чого тут можна змагатися? Як можна говорити про таке божевільне підвищення видатності заводу — аж на п'ятдесят процентів? Та ще за такий короткий термін — за один місяць... Яка нормальна людина з непошкодженим розумом може заговорити про додержання стандартів, коли якість продукції лімітується знов таки не людьми, а приладами?..

А за хвилину він голосно розсміявся: не так то вже й важко зміркувати де лежать причини, що породили цей безглуздий плакат.

Робітники, не сподівавшись почути в себе за спиною вибух сміху, перелякано повернулися до нього. І, побачивши незрозуміло веселого головного інженера, здивовано переглянулись і нахмурились: на їхню думку в плакаті не було нічого смішного.

На похмурість їхню Русевич уваги не звернув. Сміючись далі, кивнув робітникам і, всім виглядом своїм показуючи своє призириле ставлення до того, про кого говорив, спитав їх:

— Скажіть, будь ласка, товариші, яке відношення має наш завідувач лабораторій до (він кивнув на плакат) цього широкомовного заклик? Ви, як я чув, згадували його прізвище в зв'язку з цим... А вам, мабуть, відомо, що кілька днів я був у від'їзді — отже, не в курсі отаких-о... новин.

Сказавши, він подумав був, що, можливо, краще було б говорити про це зараз офіційно, а не таким саркастичним тоном, бо його випадкові співбесідники поставилися до цього шматка обгорткового паперу серйозно. Але зараз же відкинув цю думку: не міг того припустити, щоб розумні люди замислювалися над таким безглуздом. А якщо замислюються, то треба, щоб вони зрозуміли: він, головний інженер, будь-якого значення цим криво написаним словам не надає...

І хотілось ще посміятися—і з того, що й вони йому скажуть, і з своїх дурних страхів під час розмови з Каринським.

Один з робітників відповів:

— Я чув, що це товариш Каргат подав їм, дестиляційникам, думку викликати інші цехи на змагання...

І сказано це було так, наче нічого дивного й безглузлого в цьому не було, наче Каргат мав право й рацію подавати такі думки.

— Що ж він, — з насмішкуватою серйозністю спитав Русевич, — винайшов чудесний спосіб примушувати до змагання наші прилади, чи що? І прилади змагаються?

— Не знаю, чи винайшов, — знизавши плечима, промовив робітник. — А от у нашому цеху, в промивному, він довів, що ми не повною мірою використовуємо прилади. І показав нам, як ми повинні поводитися з ними, що маємо робити, щоб не відставати від дестиляції.

— Серйозно? — схилив голову на бік Русевич.

Але на відповідь чекати не став. Знову засміявшись, він рушив до воріт.

Знав, що робітники дивляться йому вслід здивовано й зовсім не ухвальню. Можливо, думають, що він знущується з самої ідеї соціалістичного змагання. Але це не турбувало його. І ні на мить не з'явилася гадка, що, поговоривши отак із робітниками, він зробив помилку. Він був певний, що вже завтра, а то так іще й сьогодні вони зрозуміють безглуздя й демагогічність цього плакату, зрозуміють, навіщо Каргатові це потрібно. І сміятимуться з нього разом із ним, Русевичем.

Так от, значить, чим захопив Каргат Каринського. От на який гачок підчепив він наївного директора!

От чого варті його ідейки... Він, видимо, не позбавлений деякої далекозорості: розуміє, що так просто не можна підсувати їх заводіві. Показані такими, як вони є, без відповідного антуражу, вони матимуть одвертий вигляд витворів його хворого честолюбства, — це всякий побачить. От він і вигадав це соцзмагання, прекрасно знаючи, що не воно заводіві потрібне, бо цим способом видатності заводу не піднесеш, органічних хиб приладів, обумовлених їхньою старовинною, недосконалою конструкцією й зужиткованістю, ніяк не виправиш. Для того вигадав, щоб на заводі створилась видимість руху, метушня, яка запаморочила б голову Каринському. І під шумок він протягне свої небезпечні ідейки, за які доведеться розплачуватися заводіві й головному інженерові. Ловитиме, так би мовити, рибку в мутній воді.

Є все ж таки й дещо смішне в цій неприємній історії. Цікаво буде подивитися на Каргата, коли той буде викритий: адже він крутитиметься, мов вуж на сковороді. А як схопиться Каринський за голову, зрозумівши, куди його мало завести його потурання цьому нахабному лаборантові. Як винувато

відчуватиме він себе перед ним, Русевичем!.. І після цього авторитет головного інженера ніколи вже для нього не похитнеться. А Каргатові доведеться на своїй шкурі зазнати, що то є остракізм...

Настрій у Русевича покращав. Майже зовсім веселий, ступив він на заводське подвір'я.

До веселості примішувалось ще й приємне почуття задоволення з себе, з своєї проникливості. Він ураз побачив хід Каргатових інтриг план його дій, побудований на дешевій і вікчемній демагогії, скерований на те, щоб за всяку ціну добути собі славу не тільки вченого, а й реорганізатора цілого виробництва. З такою славою він ступав би в житті переможцем.

Чорта з два він тепер ступатиме! Хай спершу зрозуміє, що всяка слава дістається не в наслідок такого збаламучування води, а ціною важкої роботи, ціною поту...

Русевич попрямував до кристалізаційного цеху: коло нього, в невеликій дерев'яній прибудові, містилась контора завідувача виробництва Петрова. Ці вісім днів Петров виконував обов'язки головного інженера — отже, з ним і треба насамперед поговорити.

Це тямущий і знаючий інженер. Щоправда, особистою ініціативою він похвалитися не може, зате надзвичайно сумлінний щодо виконання дорученого йому. І його, Русевича, завжди розуміє з півслова. Його навіть уночі можна зустріти в заводі... Одна тільки не зовсім приємна риска в ньому є: захопившись чимсь, він не зважає на час — може серед ночі настирливим телефонним дзвінком розбудити раптом кого завгодно, щоб дістати нові інструкції або розповісти про хід роботи.

Хто-хто, а він напевне почував себе ці дні неважно. Аж он як зрадіє, побачивши Русевича знову тут. І, захлинаючись від обурення з Каргатової поведінки, з його безшабашного ставлення до заводської техніки, почне розповідати про події останніх днів. І він, мабуть, зібрав такі факти, що вони розчавлять Каргата, мов муху...

Петров був у себе. Лігши на стіл черевом, придавивши своєю вагою розворушені папери й старі сині рисунки, він похапцем щось підраховував: клопоть паперу перед ним був рясно вкритий цифрами. І так захопився цим, що Русевича помітив, коли той підійшов зовсім близько.

І лице йому, коли повернувся він до головного інженера, було таке, немов той зайшов сюди не до речі — перебив йому роботу на найвідповідальнішому моменті. Але за мить в очах йому замиготіла посмішка, — Русевичу вона здалась тільки ввічливою. Він кинув олівець, одірвався від стола й простяг до Русевича руку, скоромовкою вітаючись:

— Доброго здоров'я, Валентине Модестовичу! З приїздом! І з перемогою.

— Доброго ранку, — відповів Русевич, тиснувши йому руку; і відразу перейшов до того, що його цікавило: — Чи все гаразд на заводі?

Посмішка в Петрова поширшала, стала широкою. Він присунув стілець Русевичу, а сам сперся на стіл, готуючись докладно розповідати. Але відповів чудно:

— Сказавши, що все гаразд, я збрехав би. Для того, щоб вони йшли саме так, усім нам конче потрібна ваша присутність. Ми нетерпляче чекали на вас, готувались...

Русевич здивовано подивився на нього. З слів Петрова можна було зробити висновок, що його, Русевича, передбачення правдиві. Але тон зовсім не в'язався з цими словами: він примушував думати, що під ними ховається щось зовсім інше. І посмішка, — наче Петров задоволений з того, що може так говорити.

— Ми приготували вам тут кілька приємних сюрпризів, — говорив далі завідувач виробництва. — Таких сюрпризів, які в сто раз збільшать вам радість од перемоги в Харкові... І нам усім нетерпиться якнайшвидше почати реалізацію того, до чого ми тут додумались... Одне слово, зупинка лише за вами. Але ви вже тут. Сьогодні з усім ознайоміться. А завтра...

— Про що ви, власне, говорите? — перебив його Русевич. Якусь мить Петров дивився на нього, не розуміючи, видно, як може він так його питати. А потім стріпонував головою й засміявся.

— Ах, та ви ж нічого ще не знаєте!.. Я й забув.

— Так, я нічого не знаю, — холодно потвердив Русевич. — Я приходжу на завод, а мене зустрічають якимись таємничими натяками. Каринський, тепер ви. Але я хочу знати. Для того я й прийшов до вас... Я хочу, наприклад, щоб ви мені розказали, — кому це впала в голову така ідіотська думка: вивісити перед заводом плакат з викликом на соцзмагання? Хто напутив робітників і інженерів дистиляційного цеху так дискредитувати ідею соцзмагання?

— В чому ж тут дискредитація? — не зрозумів його Петров.

— А що ж це таке, по вашому?

Голос Русевича забринів гострими нотами. Брови йому зсунулись на перенісся.

Знову на мить поширилися у Петрова очі. І знову він розсміявся.

— Як можна, Валентине Модестовичу, говорити таке, не обізнавшись із станом на заводі?

— Який такий особливий стан? — знизав плечима Русевич. Що могло тут змінитися за якісь вісім днів?

— Нічого не змінилось. Але ж я говорив вам про сюрпризи. Ми тут виявили: що є всі передумови до того, щоб завод, не змінившись зовні, став зовсім інший по суті своїй. Розумієте?..

І виклик на соцзмагання — це перший висновок, виведений з цих передумов.

Цілком ясно: всі вони за ці нещасні вісім днів з'їхали з глузду. Вони навіть розучились говорити звичайною людською мовою.

— Нічого не розумію, — розвів руками Русевич. — Завод не змінившись зовні, став інший по суті... Ви що — дійшли до заперечення необхідності реконструювати завод? Так?... Що ви тут натворили?

Петров, посміхаючись, потер собі руки: роздумував, очевидно, з чого почати свою відповідь. Але права рука йому наштотхнула на годинник на лівій; глянувши на нього, він ураз посерйознішав. Озирнувся на свій пописаний цифрами папір, переступив з ноги на ногу, немов збираючись кудись бігти і похапцем промовив:

— Стверджувати це рано, але скидається на те, що з реконструкцією ми можемо кілька років почекати... От тільки не зможу я вам зараз про це докладно розповісти...

— Вікторе Михайловичу, ви з глузду не з'їхали? — не знаючи, чи сміятися, чи обурюватися, спитав Русевич.

Петров схопив з столу свою кепку й кілька паперів.

— На мене чекають у ректифікації. А я й досі ще не закінчив цих підрахунків. Ви пробачте мені, Валентине Модестовичу, але я мушу...

— Насамперед, мені здається, — почав злитися Русевич. — ви мусите дати мені звіт про завод і про те, як ви мене тут заміняли.

Петров одяг кепку й рушив до виходу, на ходу закінчуючи почате речення:

— ...мушу побігти до ректифікації... Якщо я не побіжу, ви перший битимете за те, що я халатно ставлюся до своїх обов'язків. — Він розчинив двері й переступив через поріг, але зупинився й оглянувся на Русевича. — Давайте, Валентине Модестовичу, поговоримо про все години за півтори-дві. А ще краще ввечері. Бо день сьогодні бойовий. Я зайду до вас на квартиру...

— Слухайте, Вікторе Михайловичу, — ще раз повторив своє питання Русевич, цього разу зовсім гостро, — чи не з'їхали ви часом з глузду?

— А ще краще поговоріть про все з Миколою Дмитровичем, — не звернувши уваги на його питання, запропонував Петров. — Він краще, ніж хто інший, введе у курс справ.

— Каргат? — ступнув до нього Русевич. — Що ви тут йому дозволили?

— Якщо говорити правду, то не я, а він виконував ці дні обов'язки головного інженера... Ви знайдете його тепер у промивці... А ввечері я до вас зайду... Бувайте здорові.

Петров зачинив за собою двері.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТИЙ

Любий Олександрє Івановичу!

...Інколи я сам себе питаю: невже тільки дев'ять днів минуло з того моменту: невже тільки дев'ять днів минуло з того моменту, коли я вперше ступив на територію заводу, як його працівник? Дев'ять коротких, звичайних днів?.. І тільки вдруге пишу оце до вас?..

Хіба можна цьому повірити?

Ну, першу добу я ще можу пригадати з усіма її подробицями. Прихід до лабораторії. Гостра сутичка з лаборантками. Дестиляція. Технарада. Вечірній чай, за який Ви обізвали мене Дон-Жуаном. Сон. Перша спроба налагодити дослідну роботу. Суперечки з Петушеком і Русевичем. Розмова з Каринським і Васютою... Одне слово, те, про що я писав вам уже, на що дістав од вас відповідь.

А потім? Що потім? У якій послідовності, з якою швидкістю розгортались події? Чи можна назвати те, що відбувалося тут, подіями? Чи не була це просто робота — щоправда, напружена?

І знов таки — невже тільки дев'ять днів минуло?

...Наше почуття часу дуже недосконале. І ніколи не буває воно однакове... Щодо часу ми віримо не собі, а стрілці годинника, що поволі обходить коло циферблату; віримо, навіть коли та стрілка помиляється, бо перевірити її можемо лише іншою стрілкою. Тільки загостривши увагу свою, ми стаємо здатні, до деякої міри, з грубим наближенням простежити невизначений плин часу... Сидячи перед екраном у кіні, читаючи пригодницький роман, ми захоплюємось тим шаленим рухом дійових осіб і подій, що протягом хвилини можуть піднести напруження від нуля до найвищого ступня. І цей рух прискорює нам плин часу — час біжить десь поза нами, ми майже зовсім не помічаємо його. Але в даному разі ми не рухаємось, наша увага лише легко порсає по поверхні цього несправжнього руху. Ми начебто сидимо в човні, що міцно й нерухомо стоїть серед бистої річки; вода обтікає човен, утворюючи ілюзію шаленого зворотного руху. Та ілюзія ця враз зникає, варто нам відірвати погляд свій од води й подивитися на берег... Зовсім інакше ставимось ми до часу, коли самі рухаємось, щось робимо. Що в цьому разі ми можемо досить точно визначити час кількістю рухів, кількістю пройдених кілометрів, кількістю закінченої роботи, — це правильно. Але так буває тоді, коли ми рухаємось чи працюємо звичайним своїм темпом... Коли ж наш темп з будь-яких причин прискорюється, а надто коли ми в захопленні своєму не помічаємо, якого саме прискорення дійшли, коли напруження наших зусиль досягає межі можливого, коли забуваємо ми про все (про час насамперед), коли ані на мить не відриваємось від роботи, — що тоді стане з нашим недосконалим почуттям часу?.. Закінчивши працю, чи зупинившись перепочити, ми

згадуємо про годинник, дивимось на нього й торопіємо від дивування: плин часу вповільнився! Ми зробили те, що звикли робити за три години, а годинникова стрілка обійшла своє маленьке коло тільки один раз!..

От чому мені часто здається, що зовсім не дев'ять днів тому мое життя злилося з життям заводу, — значно більше часу минуло! Значно більше... Через те здається, що ніколи ще, навіть під час найнапруженішої праці в інститутській лабораторії не доводилось мені так гостро відчувати кожную мить своєї снування, так щедро завантажувати кожную хвилину дійовим змістом, мислити так швидко, так напружувати всю свою істоту, а спати лише три-чотири години на добу... Не дивно, що час посувається так повільно: він такий перевантажений!..

Чому так сталося?

А хто ж його знає... І зовсім ні до чого замислюватися зараз над цим, витрачати на отаке нікчемне роздумування дорогі цінний час. Та й нема такої хвилини, що її не шкода було б цьому присвятити... Ви не сердьтеся, Олександрє Івановичу, але мені здається, що й час, витрачений на писання цього листа, я міг би витратити продуктивніше.

— Миколо Дмитровичу, і втретє той же самий наслідок. Отже, цілком ясно: промивання — вповільнене. Час, витрачаний на нього, кінче треба скоротити.

— Не поспішайте так з висновками... Коли ставите хімічний дослід, відчувайте себе так, немов вам сімдесят років і вся ваша істота насичена скептицизмом: ви не вірите ні собі, ні приладам — нічому. Навіть математика повинна втратити для вас свою непогрішність... Ви переконані, що інших результатів не можна добитись?

(Така довга репліка через те, що треба уважно перечитати папірці, подані лаборанткою... І чи не здається вам, Олександрє Івановичу, що ця тирада є безсоромний плагіат, що я просто досить точно скопіював Вас?)

— Коли хочете, я вчетверте візьму аналіз.

— Це не пошкодило б. У хімії зайвий дослід — це більша впевненість... — (Але папірці вже дочитано). — Ви говорите — вчетверте?... Ні, не треба. Мені здається, вам можна вірити... А тепер важливе завдання: обробіть наслідки своїх досліджень і спробуйте точно визначити час, потрібний на промивання, як другої, так і першої фракції. І, будь ласка, зробіть це протягом... ну, години. Зможете?

— Постараксь.

І зараз же, не встигло відзвучати останнє слово першої розмови, як уже почалась друга:

— Миколо Дмитровичу, можна вас на хвилину? — це до мене звертається або апартник того цеху, де я даного моменту перебуваю, або ще хто з робітників, або технік, або інженер.

— Прошу.

Дія відбувається, скажімо, в продувальному цеху.

— Я чув, що ваші лаборантки встановили, нібито наш цех тее... винен у тому, що завод не видає повноцінної, стандартної продукції... Вірно?

— Вірно.

— А не помилились ви часом?

— Думаю, що ні. Ми, як ви знаєте, взяли кілька проб фенолятів, різно щодо часу продутих. Але жодна проба не дала стандарту. Два дні ми над цим б'ємось... Згодьтеся з тим, що помилятися можна раз, двічі, а не два дні зряду.

— Хто ж винен?

— Усі потроху... Щоправда, дистиляція за останні дні робить задовільно. Але промивальний цех дає вам далеко не ідеально промиті феноляти. Паросилова устава ніяк не може домогтися, щоб температура й тиснення гострої пари, що йде до продувальних чанів, були постійні. А ви ніколи не дотримуєте часу, потрібного на продування. Або часу замало— і тоді феноляти виходять звідси не очищені від домішок. Або його забагато— і феноляти тоді водяві.

Мій співбесідник мовчить і змуриться. По паузі питає:

— І невже нема ніякого способу?

— Повинен бути... Сьогодні я ще не можу вам його сказати. Але за день-два ми в лабораторії точно визначимо все: і тиснення, і температуру, і час... Та цього ще недосить...

— Цього досить!.. Миколо Дмитровичу, дайте нам ці цифри, скажіть, що саме треба робити. А як це зробити— про це ми подумаємо. Це вже наш обов'язок... І подумаємось... Змогли ж у дистиляції додуматися, як здійснити запропоноване вами. Невжеж ми порядком соцзмагання з дистиляційниками не подумаємось?.. Не відстанемо від них, будьте певні!

... А там і третя, і четверта, і п'ята розмова, і безліч коротких, але насичених розмов. І під час них треба враз зміркувати відповіді, треба ясно побачити дальший шлях і показати його іншим.

Як бачите, не тільки лаборантки, а й робітники, а й інженери зацікавились моїми дослідженнями над ходом виробничого процесу на заводі, мало не щохвилини підходять до мене з запитаннями... І не завжди можна обмежитись словесними відповідями. Часто доводиться наочно, своїми руками доводити правильність своїх міркувань...

І так усі дні. Зранку в цехах. Ввечері до ночі в дослідній лабораторії: основне все ж таки— піридини; алже це заради них я кидаюсь із цеху до цеху, придивляюсь, досліджую, вивчаю кожну дрібницю... А втім, чи широко так думати— чи виключно для піридинів це робиться? Хіба завод— отакий, як він є зараз, — не проблема? Не комплекс проблем— і наукових, і технічних, і політичних?.. Але відповідь і на ці запи-

тання — потім... Отже, ввечері — лабораторія. А вночі — книжки, плани на завтра, підрахунки, піридиновий проект, і ще, і ще...

Як багато ще треба робити!.. Але як домогтися того, щоб час тік іще повільніше, щоб з'явилось таке почуття, наче він зовсім одстав, плентається десь далеко позаду? Може Ви знаєте, Олександрє Івановичу? Це погрібно для того, щоб завод якнайскорше здихався своєї нерухомості, видрався з чіпкого кола своїх недосконаlostей, помчався вперед.

Все ж таки дещо зроблено. І непогано зроблено... Про піднесення видатності корнюрів і згадувати не варт: це — минуле. На черзі нове піднесення, і шляхи до нього визначено... Головне: поступово виявляються основні хиби заводу, що перешкоджають йому стати гідним сьогоdnішнього дня, сьогоdnішніх вимог. А знайти хибу — це майже виправити її.

Отже, є про що поговорити з головним інженером. Він повернеться з Харкова завтра або позавтра. Він, почувши про все, побачивши цей документальний матеріал, що його в копіях я разом з цим листом і до Вас надсилаю, — побачивши цей матеріал, він умить забуде (коли, звичайно, пам'ятає її) ту неприємну сутичку, що трапилася між нами в день його від'їзду. Адже документи мої містять у собі програму дій на найближчий час, показують мету, до якої треба йти. Це має захопити його, якщо він справді інженер.

Це просто чудово, що Русевич цими днями знову буде на заводі. Саме він, головний інженер, потрібний тут зараз. Саме його не вистачало всі ці дні. Коли б він був тут, завод не стояв би вже на місці... Хто, як не він, може зробити практичні висновки з добутого?

Завжди ваш М. Каргат

Продовження буде

САД

Дош пройшов...
 І от над вогким садом,
 Прямо з яблунь, з глибини м'ясистої
 Перекинулась — кудись за хату,
 За поля, за станцію, за місто,
 Голубим хвостом змахнувши — райдуга.

Пила воду, плескалася в просторі,
 Струшувала роси пломенисті,
 На бурхливий сад, на жирне листя,
 На акації, що одцвітали осторонь.

І тоді з дитиною на ганок,
 Вийшла 'мати.

(Груди молоком її диміли,
 І вогкий, задимлений сосок
 Наливався свіжий, як малина).
 Глянула на сад,
 Усмінулась м'яко до дитини —
 І на саме сонце понесла.

Над дитиною схилялось сонце,
 — Рижую кололо бородою
 Соковиті щоки, і вогке чоло їй,
 — Борода чудово усміхалась,
 І дитина, руки підіймаючи,
 Намагалась ухопити промінь.

Сад шумів, кругом гуляли діти,
 Повні поли набирали яблук
 І чіплялися на обважнілих вітах,
 — З листя падала на них роса,
 Діти верещали, і над садом
 Підіймався дзвінкий гармидер ясел.

Піонери вийшли,
— Піонерам
Вітер кучері тріпав, і галстуки
Закидав за плечі, як знамена.

Грали сурми, били барабани,
І над дружним — молодим отрядом
Підіймалась племениста райдуга.

І уже назустріч по дорозі
Бойова кіннота виступала,
Басували коні під бійцями,
Фиркали, згинали довгі шиї
І копитами збивали роси.

Літній день за ними догоряв
Затяглися піснею бійці,
Про Якіра —
Командира
І про молодість нестримну,
І про радість перемоги,
І про мужність молодих.

Мати над дитиною схилялась:
„Виростай, в садах гуляй і дружно
З піонеротрядом виступай,
Як бійці виходь
І пісню мужньо
Крізь бої пронось...”

В саду смеркалось,
Над деревами — повис туман,
І закохані прийшли в алеї,
Повні жадності — кохання і життя.

Сад шумів, ломилось гілля,
І здорову материну радість,
І солодкі випари акацій
Вечір, як знамена, підіймав.

Березень 1934

МОТОЦИКЛ

ОПОВІДАННЯ

На радгоспному полі, куди не кинь оком — скирти хліба. Жовтава стерня, ніби велетенська щітка, лисніє проти сонця, На замкнутому скиртами прямокутникові чотири трактори лущать стерню. Масна, пахуча чорноземля виблискує, як вилощений метал. На ріллю падають гайворони.

Над найбільшою скиртою, де працює тільки-но привезена із заводу коштовна комбінована молотарка, круто вгору звився червоний прапорець. Час обідати. Робітники і сезонники поспішали до табору.

Чотири трактористи продовжували лущити стерню. Ще разів з два-три обійдуть у склад і прямокутник між скиртами буде зораний. Трактористи розуміли це бажання бригадира Митька Чепурненка. Жоден з них не виключив мотора.

Артем Дажик і міцно, і любовно тискав кермо. У Дажика правило — він не хоче знати навіть натяку на огріх.

Артемова спецовка набрякла мастилом. На обличчі руді розквечані плями пилюки, гасу. На грудях — КІМ. Значок не боїться мастила, сяє, ніби його Артем тільки сьогодні причепив до спецовки.

Хлопці з осередку, коли відряджали Артема на тракторні курси, дали коротку настанову:

— Добре вчись і будь кращим трактористом, щоб ми пишалися з тебе! Ти будеш наш перший.

Тоді і в Надійки сум сховався в глибині очей. І вона суворо, по товариському звела брови:

— Ти, Артемку, будеш гарним трактористом. Так треба, і я так хочу, — сказала тихше. Зняла у себе на грудях КІМ і при всіх приколола Артемові на груди. Тоді і хотілося їхати на курси, і не хотілося. Коли б з Надійкою разом.

— Мабуть і вони уже молотять. У вихідний таки подамся до села. Що мені молодому п'ятнадцять кілометрів? Коли б тільки пустили... А під озимину трактором оратиму своєму колгоспові. Ото раді будуть! Директор обіцяв допомогти машиною. Хто ж поїде, як не я? Я там свій! Надійка обідать приноситьме в поле...

Трактор круто взяв праворуч на завороті. Перед Артемом у соняшному сяйві висилась здорова скирта, поруч неї виблискувала свіжою фарбою коштовна комбінована молотарка. Над скиртою пихнув ріденький димок, ніби курява зпід вітру. У Артемову свідомість поповзло занепокоєння. В таку спеку лихо враз може статися. Все сухе, як перець. Та Артем не зупинив трактора: „Ще з хлопців хтось обжене?“

Трактори поспішали. Ще разок обміряти прямокутник і шабаш. Трактористи обідатимуть і відчуватимуть насолоду від зробленої роботи. Та Артем мимоволі ще раз повернув голову до скирти і враз притишив ходу машини. Із скирти зривалися клубки чорного диму і танули в степу.

— Хлопці, хло-о-пці!.. Пожежа, пож... — заволав Артем та з горла вирвалось хрипіння. Стис кермо, аж суглоби у пальцях хруснули. Під спецовку на груди посипався холодок, дробом ударила дріж... Робітники обідають. Сушина. Враз усе згорить і молотарка. Новенька, комбінована молотарка. У Артемовій голові, як вихор, війнула небезпечна думка. Скочив на землю, відчепив плуги.

Мотори гурчали. Машини робили своє діло. Хлопці-трактористи твердими руками тримали керма машин.

Артем міцно в обійми схопив кермо і включив третю швидкість. Трактор аж стрибнув. Помчав поперек через ріллю. Тракторист напружено звівся над сидінням. Витягся вперед, хотів обігнати швидкість машини. Погляд був на вершечку скирти у клубках чорного диму, мацав віддаль між молотаркою і скиртою.

Тепер і інші трактористи заглядили пожежу. Переляканий із Артемового вчинку, Чепурненко кинув машину і, спотикаючись по скибах, кричав: „Вернись, вернись!“ Та Артем не слухав. Трактор швидко клав на скибах дві широкі у рубцях колії. Ось-ось і скирта.

З табору бігли робітники і сезонники. Високий чолов'яга у солом'яному брилі і брудній полотняній сорочці, несамо-вито кричав: „Дай воду, подай воду!“ Троє чоловіків і дві простоволосі жінки бігали біля молотарки, але зрушити її у них не було сили. Дівчина підбігла з відром. Покрутилась кругом скирти. Линула воду. Вода не долетіла до вогню. Інші безпорадно метушилися, бідкались. Розжевлене кільце вогню охопило всю скирту. Тріскалось зерно. Дим густою пеленою лягав на зорану ріллю. Вогняні зайчики сповзали із скирти на стерню. На залізних частинах молотарки від спеки куріло і булькало мастило. Бубнявіла фарба. Тліли мішки.

Артемів трактор з розгону врізався в гущу робітників. Машина круто повернула до полум'я.

— Куди? Куди? Божевільний! — підкинув руки солом'яний бриль.

— Держіть його!.. Пропаде і сам, і машина! — поточилися у бік жінки.

— Хлопець пре на видиму смерть! Чого ви дивитесь!

Всі кричали і ніхто не рухався з місця. „Як його зупинити машину?“

Не слухав Артем і, міцно стиснувши зуби, робив своє діло. На ходу зробив півзворот і трактор задки підповз до молотарки. Артем вимкнув мотор. Скочив на землю і став накидати на два здорових гаки у молотарці товстий ланцюг. Немилосердно пашів вогонь, дарма що вітер тяг на той бік. Крутився вихор і розтрушував над Артемом вогняві віхті. Тліла спецовка, кашкет, смагло волосся, а ланцюг ніяк не ладнався. Натовп зрозумів Артема. Із грудей вирвалось: „А-а-а“... Солом'яний бриль і дівчина з відром кинулись до Артема та не могли йому зарадити. Вогонь стернею і розтрушеною соломою добирався до молотарки. Ще мить і молотарка буде у вогні. У Артема захололо в серці. В останнє смикнув вузол ланцюга. Вузол не в'язався. З пальців юшила кров та тракторист на те не зважав... Тоді згадав про ключ у скринці. Вхопив і сунув у кільце ланцюга. Ланцюг вдалося зав'язати вузлом. Молотарка на буксирі. Хитаючись, зліз на машину. Увімкнув мотор. Гиркнув трактор і молотарка посунулася з місця.

— А-а!

— Вивозить! — трусила порожнім відром дівчина.

— Лий воду на нього, бачиш горить!

— Хто він? — доідаючи шматок хліба, питав сезонник Денис Двоежон.

— Воду лий, питаєш! — огризнувся хтось з боку.

Хтось линув на тракториста відро води. Артем відчув приємну прохолоду. Вода боляче різнула опечену шию. Махнув язиком по обсохлих губах.

Молотарка стояла вже в безпечному місці. Робітники поливали водою частини, що почали куріти. Інші тримали під руки блідого Артема і поливали водою його спецовку. Біля Артемових ніг утворилася калюжа. Тракторист ледве водив рукою, витираючи обличчя. Тепер Артем відчував велику втому.

До місця пожежі підлетіло радгоспне пожежне авто. Мчали двоколки з бочками. Робітники залишили Артема і кинулись до смоку. Ударив сильний струмок з брандзбою. В небо звилися клубки диму і пари...

Пожежа втухала...

Коли Артем обідав, до нього підсів розпатланий із прудкими мишачими оченятами Денис Двоежон. Двоежон покрутив пригорілий рукав Артемової спецовки, яка сохла на снопу, і журливо похитав головою:

— А тобі збитки... Карбованців з десять, мабуть, стоїть.

Артем здивовано скинув очі на сезонника. Двоежон швидко озирнувся до куховарок і тихше, добираючи кожне слово, продовжував:

— Колись у якомусь за таке діло управляючий дав би п'яторку, а то й більше. Погуляв би, як слід, із хлопцями і одіж би купив!.. Тепер папірець може дадуть, що ти ударник і будь з того задоволений!.. Хоч ти й життям ризиковав! — закінчив він яхидно.

У Артема очі стали вузенькі-вузенькі. Густі брови наїжачились. Підвівся на коліна.

— Іменно, дали б п'яторку!.. Та тільки рятували б поміщипку молотарку ви та на вас схожі... Смердить від вас поганим душком! С-сапа!..

Двоежон швидко позадкував від тракториста.

Вже, як упали перші сніги, Артема викликала управа тресту. Три дні чекала дружина Надійка Артема з Харкова. Журилася. Хоча б не трапилось чого?

Настав четвертий ранок — соняшний і морозний. Надійка навіть певна була, що саме сьогодні прийде Артем. Кілька разів вибігала за ворота. Постоїть, постоїть і знову піде з вулиці. І саме, як сховалася Надійка в хаті, тоді і скрав її Артем. На вулиці дрібно залопотів мотор і обірвався біля двору. Кинулась Надійка до вікна. Хто б міг бути?

У розчинені ворота Артем уводив новенький, блискучий мотоцикл.

Чернігів, 1934